

TANULMÁNYOK

Areopagitica*

Beszéd Anglia Parlamentjéhez az engedélyhez nem kötött nyomtatás jogáért

JOHN MILTON

E szó: „szabadság” azt jelenti itt: ki ad
üdvös tanácsot városának bölcseszűn?
Ki erre vágyik, tündököl; s ki nem kíván,
nem szól; egyenlőbb rendet város adhat-e?

Euripidész: *Oltalomkeresők*
(Kárpáty Csilla fordítása)

Akik az ország rendjeihez és vezetőihez intézik szavaikat, Tisztelt Parlament,¹ vagy ha magánemberekként ilyen alkalom híján írásba foglalják, ami meglátásuk szerint előmozdíthatja a közjót: úgy vélem, minthogy nem közönséges dologba fognak, komoly kedélyhullámzást és megindultságot tapasztalnak magukon. Egyesek azért, mert kételkednek a sikerben, mások azért, mert félnek az elmarasztalástól, mások a remény miatt, megint mások azért, mert bíznak a mondandójukban. Én pedig – talán mindezeket éreztem már más alkalmakkor, attól függően, hogy éppen milyen tárgyról szóltam. Most is szívesen föltárnám már legelső szavaimmal, hogy melyikük kerített leginkább hatalmába; ám hogy e beszédbe kezdek, s a gondolat, hogy kikhez szólhatok, hatalmas szenvedélyt kelt bennem, s ez sokkal örömtelibb, mint ami egy beszéd bevezetésére tartozik.

Jóllehet nem azért állok itt, hogy kérdés nélkül valljak mindezekről, mégsem válik szégyenre, hogy ez az érzés nem más, mint az öröm és boldogság, ami erre a gondolatra mindazokat elfogja, akik kívánják és előmozdíttják hazájuk szabadságát; ennek egész beszédem egyfajta tanúsága lesz – ha a győzelem díját nem nyerem is el vele. Hiszen a szabadság, amelyet remélhetünk, nem azt jelenti, hogy soha semmilyen sérelem sem állhat elő az államban – ilyesmit senki se várjon ezen a világon; hanem hogyha a panaszok szabadon elhangozhatnak, gondosan meg-

* A szöveg eredeti címe és megjelenési helye: *Areopagitica; a Speech of Mr. John Milton for the Liberty of Unlicensed Printing, to the Parliament of England*. London, 1664. A fordítás eredeti megjelenési helye: Reményi Édua – Koltay András (szerk.): *A szólásszabadság káprázata. A szólásszabadság brit, amerikai és francia klasszikusainak szöveggyűjteménye*. Budapest, Wolters Kluwer, 2017. 71–81.

¹ Az angolban *High Court of Parliament*: az angol parlament hagyományos címzése, eredeti törvénykezési feladatára is utal. A továbbiakban Milton a *Lords and Commons* („Lordok és Közrendek”) kifejezéssel szólítja meg hallgatóságát.

fontolják és haladéktalanul orvosolják őket, akkor érjük el a polgári szabadság végső határát, amire a bölcsek törekszenek. Ha most kimondott szavaimmal bizonyítom, hogy ehhez már igen közel vagyunk – ráadásul a belénk gyökerezett zsarnokság és babona olyan mélységes mélységből indulva, amelyből még a római erényével sem lehet kilábalni –, akkor azt első-sorban, ahogy illik, megváltó Istenünk hathatós segítségének fogjuk tulajdonítani, másodsorban viszont az Önök becsületes vezetésének és állhatatos bölcsességének, Anglia Lordjai és Közrendjei. Isten szemében sem az Ő dicsőségének kisebbitése az, ha a tisztelet hangján szólunk a jó emberekről és az érdemes eljárókról. De ha ebbe csak most kezdenék bele, miután az Önök dicséretes tettei ilyen látványos eredményekre vezettek, kimeríthetetlen erényeik ilyen mértékben lekötelezték az egész birodalmat, bizony joggal sorolnának az Önöket leginkább megkésve és legkelletlenebbül dicsérők közé.

Mindazonáltal van három fő dolog, amelyek nélkül minden dicséret csupán udvarlás és hízélgés. Az első, hogy csak azt dicsérjük, ami csakugyan dicséretre méltó. A második, hogy hitelt érdemlően bizonyítsuk, hogy ezek igazán és valóban megvannak azokban, akiknek tulajdonítjuk őket. Végül pedig, hogy aki dicsér, az bizonyítani tudja, hogy nem hízélgés – azzal, hogy megmutatja: csakugyan ezt gondolja arról, akiről ír. Ezek közül eddig az első kettőt igyekeztem megvalósítani,² nehogy arra maradjon a feladat, aki közönséges és hitvány dicshimnusszal próbálta az Önök érdemeit csorbítani.³ Az utóbbit pedig előrelátóan hagytam erre az alkalomra, hiszen éppenséggel mentésemre szól, hogy nem hízélgétem annak, akit így megdicsértem.

Hiszen aki önszántából emeli ki, amit nemesen cselekedtek, és nem fél ugyanilyen szabadon kimondani, hogy mit lehetett volna jobban csinálni, az adja a legjobb bizonyosságát Önök iránti hűségének és annak, hogy odaadó jóindulattal és reménnyel várja az Önök lépéseit. Az ő legszárnyalóbb dicsérete sem hízélgés, és legegyszerűbb tanácsa is egyfajta dicséret. Azt ál-lítom ugyan, és amellet érvelek, hogy hasznosabb volna az igazság, a műveltség és az állam szempontjából, ha visszavonnák az Önök egyik kihirdetett rendeletét,⁴ amelyet mindjárt meg-nevezek; ám csakis emelheti könyörületes és méltányos kormányzásuk fényét, ha ez a magánsze-mélyeket arra a gondolatra indítja, hogy Önök jobban örülnek a nyilvánosság előtt elhangzó tanácsnak, mint azelőtt más államférfiak a nyilvános hízélgésnek. S így az emberek meglátják majd, hogy milyen különbség van egy hároméves Parlament⁵ nagysága és a hatalmat a legutóbbi idő-kig bitorló főpapok és kormánytanácsosok féltékeny önzése között, amikor fölismerik, hogy Önök a siker és győzelem közepette is nagyobb türelemmel viselik az írott ellenvetéseket egy megszavazott rendelettel szemben, mint ahogy más olyan gyűlések túrték volna az elhamarko-dott kiáltványaikkal szembeni legkevésbé hangsúlyos ellenvetést is, amelyek a gazdagság hiú fi-toztatásán túl semmi emlékeztetést sem vittek véghez.

Ha művelt emberekhez illő és irtalmas nagyságuk szelídségére továbbra is számítva, tisz-telt Lordok és Közrendek, bátorzkodhatom kifogásolni, amit közzétett rendeletük egyértelműen

² Pl. *Apology for Smectymnuus* (1642) és *The Doctrine and Discipline of Divorce* (1643) c. írásaiban.

³ Milton itt Joseph Hall, Norwich püspöke írására (*A Humble Remonstrance to the High Court of Parliament*, 1641) utal. Hall az angol egyház hierarchikus rendjének megőrzése mellett emelt szót, amire a puritánok több röp-iratban válaszoltak. Maga Milton őt írást is szentelt az egyházkormányzat kérdésének.

⁴ A Parlament 1643-ban adta ki a sajtótermékek előzetes engedélyeztetését előíró rendeletét (*Licensing Order*).

⁵ Az 1641-ben kiadott *Triennial Parliaments Act* alapján a királynak az ülésszak bezárását követő három éven belül újra össze kellett hívnia a Parlamentet: ennek híján a törvény erejénél fogva ült össze három év elteltével.

kimond, akkor könnyedén megvédhetem magam azzal a váddal szemben, hogy újszerű vagy tiszteletlen vagyok – ha tudják, hogy szerintem Önök mennyivel inkább kívánják követni a régi görögök nagyvonalú emberiségét, mint egy hun vagy norvég fejedelem barbár gőgjét. S azokból a korokból, melyek művelt bölcsességének és irodalmának köszönhetjük, hogy már nem gótok meg jütök vagyunk, megnevezhetném azt, aki otthonából írta meg azt a beszédet az athéni parlamenthez, amelyben arról igyekszik meggyőzni őket, hogy változtassanak a demokrácia akkoriban szokásos formáján.⁶ A bölcsesség és ékesszólás tudományát hirdető emberek oly nagy tiszteletben álltak azokban a napokban nem csupán saját országukban, hanem más vidékeken is, hogy a városok és vezetőik örömmel és nagy tisztelettel hallgatták őket, ha a nyilvánosság előtt kívántak szólni az államhoz. Így beszélt a rhodosziakhoz egy korábbi határozat ellen a pruszai Dión, egy idegen és szónoklással foglalkozó magánember,⁷ de bővebben vagyok a hasonló példákra, melyeket fölösleges volna most itt felsorolnom.

De ha annyi engedményt kérnem kell – egy egészében a szorgos munkának szentelt élet fáradozása és az északi szélesség ötvenkettedik fokán talán nem a legrosszabb természetes adottságok alapján –, hogy ne számítsanak egyenlőnek senkivel azok közül, akik ebben a privilégiumban részesültek, akkor beérem azzal, ha nem tartanak annyival alábbvalónak, amennyivel Önök kiválóbbak azok többségénél, aki őtőlük tanácsot kapott. S hogy mennyire fölülműlják őket, biztosíthatom Önöket, tisztelt Lordok és Közrendek, annak az a legbiztosabb tanújele, hogy bölcs szellemük fölismeri az értelem szavát, és engedelmeskedik neki, bármely irányból szóljon a hangja, és hogy éppoly készséggé teszi Önöket saját törvényeik egyikének visszavonására, mint azokéra, melyeket elődeik alkottak meg.

Ha pedig elszánták magukat erre – mint ahogy sértő volna azt gondolni, hogy nem –, akkor alighanem semmi sem tarthat vissza attól, hogy alkalmat teremtsek az Önök számára, hogy bizonyosságát adják az igazság szeretetének, melyet mindenkifölött vallanak, egyszersmind ítéletük tisztességes voltának, mely nem szokott maguk iránt részrehajló lenni: azáltal, hogy ismételten megfontolják azt a rendeletet, melynek célja „a nyomtatás szabályozása – hogy mostantól egyetlen könyv, füzet vagy újság sem nyomtatható ki, hacsak nem kapott előzetes jóváhagyást és engedélyt azoktól” vagy legalább azok egyikétől, akiket erre kineveztek. Mert nem érintem azt a részét, amely mindenkinek – helyesen – meghagyja a jogot a saját példányaihoz, vagy amelyik a szegényekről rendelkezik – csak azt kívánom, hogy ne szolgáljanak ürügyként olyan tisztességes és gondos emberek meghurcolására és üldözésére, akik e részletek egyike tekintetében sem szegtek szabályt. A könyvek engedélyeztetéséről szóló rendelkezésnek azonban – amelyről azt gondoltuk, hogy fivéréivel, a böjti és a házassági fölmentéssel együtt elenyészett, amikor a főpapok hatalma véget ért – egész beszédet kell szentelnem, amit mindjárt látni fogják. Először arról szólok, hogy olyanok találták ki, akikkel Önök nem szívesen vállalnak közösséget; aztán arról, hogy mit kell az olvasásról általában gondolnunk, bármifajta könyvekről legyen is szó; majd arról, hogy ez a rendelet semmit sem ér el a botrányos, lázító és rágalmozó könyvek kiirtá-

⁶ Iszokratész *Areopagitikosz* (Kr. e. 358–352 között) c. beszéde, melyre Milton írásának címe is utal. A beszédben Iszokratész emellett érvel, hogy az Arész-dombi bíróság (*Areioszpagosz*) kapja vissza korábbi, politikai jellegű hatásköreit.

⁷ A pruszai Dión (Dión Khrüszosztomosz) *Rhodoszi beszédében* (I. sz. vége) egy olyan rendelet visszavonását javasolja, mely lehetővé tette, hogy új szobrok állítása helyett a meglévőkre faragjanak új föliratot.

sa terén, ami pedig a fő célja volt. Végül pedig, hogy mindenfajta művelődéstől messzemenően el fogja venni a kedvet, s elnémitja az igazságot: nemcsak azáltal, hogy elernyeszti és tompítja képességeinket mindannak a terén, amit már tudunk, hanem hogy gátolja és korlátozza a vallási, valamint a világi bölcsesség terén még előttünk álló fölfedezéseket.

Nem tagadom: mind az egyház, mind az állam területén nagyon fontos, hogy éberon figyeljünk, hogyan viselkednek a könyvek, éppúgy mint az emberek; ennek nyomán pedig, hogy elzárjuk, bebörtönözzük, és a legszigorúbban igazságot szolgáltatassunk nekik, ha gonoszat tesznek. Mert a könyvek nem teljesen halott dolgok: megvan bennük az élet lehetősége, az, hogy éppoly aktívak legyenek, mint a lélek, melynek termékei. Bizony, mintegy üvegcsében őrzik magukban az őket nemző élő értelem legtisztább hatóanyagát és kivonatát. Tudom, hogy éppoly elevenek és termékenyek, mint azok a mondabeli sárkányfogak.⁸ Ha elvetik őket, bizony előfordulhat, hogy felfegyverzett emberekként szökkennek szárba. Másfelől azonban, ha nem vigyázunk, egy jó könyv elpusztítása már-már fölért egy ember meggyilkolásával. Aki embert öl, egy értelmes teremtményt öl meg, Isten képmását; aki azonban egy jó könyvet semmisít meg, magát az értelmet öli meg, Istennek úgyszólván a szemünkben tükröződő képét. Sok ember csak terhére van a Földnek; egy jó könyv viszont egy felsőbbrendű szellemnek az életen túli élet számára bebalzsamozott és elraktározott becses életnedve. Igaz, hogy semmilyen kor sem adhatja vissza az életet, ami talán nem is nagy veszteség; az idők változása azonban ritkán kárpótol egy elvetett igazság elvesztéséért, melynek hiánya miatt egész nemzetek járnak rosszul.

Ügyelnünk kell ezért, hogy milyen üldöztetésnek tesszük ki a közéleti emberek eleven erőfeszítéseit, hogyan oltjuk ki a könyvekben őrzött és raktározott, tudással teli emberéletet. Hiszen látjuk, hogy így akár valamiféle gyilkosságot is elkövethetünk – olykor mártírhalált okozunk, ha pedig a teljes kiadást érinti, akkor valóságos mézszárlást viszünk véghez. S ha így teszünk, az nem egyszerűen az élet kioltása, hanem az éteri és ötödik elemet sújtja, magának az értelemnek a leheletét, a halhatatlanságot pusztítja el, nem is az életet. De hogy ne érjen az a vád, hogy a szabadosságot terjesztem, mikor az engedélyezés ellen szólok,⁹ veszem a fáradságot, hogy történeti példákat említsek, melyek segítenek megmutatnom, hogy ősi és híres államok hogyan léptek föl az ilyen rendtelenséggel szemben, egészen odáig, amíg az engedélyezés terve elő nem gyűrűzött az Inkvizícióból, főpapjaink át nem vették, és néhány presbiterünket is magával nem ragadta.

Athénban, ahol a könyv és a szellem mindig is tevékenyebb volt, mint a görög föld többi részén, csak kétféle írást találok, melyeket a magisztrátusok figyelemre méltattak: az istenkáromló vagy istentagadó munkákat és a rágalmazókat. Így az Areioszpagosz bírái elrendelték, hogy Prótagorasz könyveit égessék el, őt magát pedig száműzték a földjükről, mert egyik értekezését a vallomással kezdte, hogy nem tudja, „vannak-e istenek, vagy nincsenek”. A rágalmazással szemben pedig azt a határozatot hozták, hogy senkit sem szabad név szerint gúnyolni, ahogy az az ókomédiában¹⁰ szokás volt: ebből kikövetkeztethetjük, hogy mennyire elítélték a

⁸ Kadmosz, Thébai városának mitikus alapítója Athéné istennő tanácsára elvetette a legyőzött sárkány fogait, melyekből fölfegyverzett harcosok keltek ki (l. pl. Pseudo-Apollodórosz: *Bibliothéké*. 3, 4, 1).

⁹ A szabadosság (*licence*) és az engedélyezés (*licensing*) etimológiai rokonságán alapuló szójáték.

¹⁰ Ókomédia (*arkhaia*): a görög komédia legkorábbi korszakának (Kr. e. 5. sz.) elnevezése. Arisztophanész vígjátékaiból, valamint más szerzők töredékeiből ismerjük: ezek alapján a vaskos altesti humort és a kíméletlen személyeskedést szokás fő jellemzőjének tekinteni.

becsületsértést. Ez az eljárás pedig, ahogy Cicero írja, elég hamar elhallgattatta más ateisták elvetemült gondolatait, és elzárta a rágalmazás nyílt útját, amint a dolgok kimenetele mutatta. Más szektákkal és véleményekkel, jóllehet ezek is burjánzottak, valamint az isteni Gondviselés tagadásával nem törődtek.

Ezért aztán nem olvassuk, hogy akár Epikurosz, akár a kürenéi szabadosság iskoláját, akár a cinikus szemérmertenség megnyilvánulásait¹¹ valaha is kérdőre vonták volna a törvények alapján. Azt sem jegyezték föl, hogy az ókomédia szerzőinek írásait betiltották volna, jóllehet bemutatásukat megtiltották. Közismert az is, hogy Platón ezek közül is a legszabadosabb, Arisztophanész olvasását javasolta királyi tanítványának, Dionüsziosznak – de hát erre mentség, hogy Aranyaszájú Szent János, amint írják róla, éjjelente ugyancsak ezt a szerzőt olvasta, és annak szabadszájú lendületességét egy lelkesítő szentbeszéd stílusává tudta nemesíteni.

Görögország másik vezető városállamát, Lakedaimónt illetően – tekintve, hogy törvényhozójuk, Lükurgosz annyira kötődött a magasabb műveltséghez, hogy elsőként hozatta el Ióniából Homérosz szétszórt műveit, Krétán járva pedig hazájába küldte a költő Thalészt, hogy sima dalaival és ódáival felkészítse a spártaiakat, és meglágyítsa durvaságukat, hogy annál jobban meghonosíthassa náluk a törvényt és a műveltséget – meglepő, hogy milyen bárdolatlanok és könyvnélküliek voltak polgárai, s a haditetteken kívül semmit sem tiszteltek. Önáluk nem volt szükség a könyvek engedélyeztetésére, hiszen saját lakonikus bölcsességeiken kívül minden mást megvetettek, és a legcsekélyebb ok miatt elüldözték városukból Arkhilokhoszt – talán mert fennköltebb módon írt, mint amit akár csak megközelíthettek volna a maguk katonadalaival és versikéivel. Ha pedig gúnyversei miatt történt a dolog, akkor nem azokkal szemben voltak ennyire óvatosak, hanem csakugyan olyan gátlástalanul váltogatták a szeretőiket¹² – ezért jelenti ki Euripidész az *Andromakhé*-ben, hogy asszonyaik mind tisztátalanok. Ennyi is fényt vetet arra, hogy miféle könyveket tiltottak a görögök között.

A rómaiak, akik emberöltőkön keresztül ugyancsak a katonás keménységre nevelték magukat, leginkább a lakedaimóniakhoz hasonlóan, szintén nem sok műveltségnek voltak a birtokában, azt kivéve, amit a tizenkét táblájuk, valamint a *pontifexek* testülete tanított nekik *augur*jaikkal és *flamen*jeikkel a vallásról és a jogról. Olyannyira nem ismerték a többi tudományt, hogy amikor Karneadész és Kritolaosz, valamint a sztoikus Diogenész követként Rómába érkezett, és megragadták az alkalmat, hogy ízelítőt adjanak filozófiájukból a városnak, akkor nem kisebb ember, mint a *ensor* Cato gyanúsította meg őket azzal, hogy fölforgatók, s indítványozta a szenátusban, hogy gyorsan küldjék el őket, és hogy minden efféle attikai fecsegőt utasítsanak ki Itáliából. Scipio és más nemes szenátorok azonban szembeszegültek vele és régimódi szabin szigorával; ők tisztelték és csodálták ezeket a férfiakat. Végül idős korára maga a *ensor* is annak a tanulmányozására adta a fejét, amivel szemben oly gyanakvó volt. Ugyanakkor

---

¹¹ A Kr. e. 4. században kialakult szókratikus iskolák közül a kürenéi hedonisták tanítása az érzéki élvezeteket, a cinikusoké pedig a társadalmi kööttségektől mentes életet állította a középpontba. Epikurosz (Kr. e. 341–270) a fájdalom és a félelem kiküszöbölését tekintette a filozófia céljának, de etikájának vulgáris értelmezése nyomán az ő neve is gyakran kötődik az élvhajszathoz.

¹² A paroszi Arkhilokhoszt (Kr. e. 7. sz.) a több antik szerzőnél is olvasható történet szerint kiűzték Spártából, amiért egy versében gúnyt űzött a spártaiak harci szelleméből. Milton ezzel szemben Valerius Maximus (6, 3, ext. 1) nyomán a költő többé-kevésbé nyilvánvaló szexuális utalásainak és személyeskedő gúnyverseinek tulajdonítja a spártaiak ellenséges föllépését (a római szerzőnél Arkhilokhosz műveinek betiltásáról van csak szó).

viszont Naevius és Plautus, az első latin vígjátékírók megtöltötték a várost Menandrosztól és Philémontól kölcsönzött jeleneteikkel. Ekkor kezdtek ott is azon gondolkozni, hogy mit tegyenek a becsületsértő könyvekkel és szerzőikkel: Naeviusat ugyanis hamar börtönbe zárták zabolátlan tolla miatt, és a *tribunus*ok csak bocsánatkérés után engedték szabadon. Azt is olvashatjuk, hogy a rágalmozó írásokat elégették, Augustus pedig megbüntette szerzőiket. Nem kétséges, hogy hasonló szigorral jártak el, ha nagyra tartott isteneik ellen írtak valami tiszteletlent. E két dolog kivételével a magisztrátusok nem követték figyelemmel, hogy mi zajlik a könyvek világában.

Ezért aztán Lucretius sem vonták felelősségre, amikor Memmius számára versbe szedte epikureus tanait, sőt az a megtiszteltetés érte, hogy másodjára Cicero, a Köztársaság oly kiváló atyja indította útnak, noha saját írásaiban e nézetekkel szemben foglalt állást.¹³ De nem hoztak határozatot Lucilius, Catullus vagy Flaccus éles szatírája vagy pusztá közönségessége ellen sem. Ami aztán az államügyeket illeti, Titus Livius történeti művét sem tiltotta be Octavius Caesar, a másik párt híve, amiért az fölmagasztalta a Pompeius által támogatott ügyet. Az pedig, hogy Nasót öregkorában illetlen fiatalkori költeményei miatt száműzte, csupán ürügy volt, amellyel valamilyen titkos okot lepleztek; ráadásul magukat a könyveket be sem tiltották és nem is gyűjtötték be. Innentől kezdve jobbra zsarnoksággal találkozunk a Római Birodalomban, úgyhogy nem csodálkozhatunk, hogy több alkalommal hallgattattak el jó, mint rossz könyveket. Úgy vélem tehát, kellő bőséggel soroltam, milyen írásműveket büntettek a régiek; ezek kivételével minden más tárgyjal szabadon lehetett foglalkozni.

Ebben az időben a császárok már keresztények voltak, ezen a téren mégsem fegyelmek szigorúbban a korábban szokásosnál. Azoknak a könyveit, akiket fő eretnekeknek tartottak, az egyetemes zsinatokon vizsgálták, cáfolták és ítélték el: addig azonban nem tiltotta be vagy égette el őket a császári tekintély. Ami a pogány szerzők írásait illeti, azokat – hacsak nem irányultak egyértelműen a kereszténység ellen, mint Porphüriosz és Proklosz művei – nem sújtotta említésre méltó tiltás, egészen nagyjából a 400. évig, amikor egy karthágói zsinaton maguknak a püspököknek is megtiltották, hogy a pogányok könyveit olvassák, az eretnokségeket azonban olvashatták. Másokat viszont már jóval korábban inkább aggasztottak az eretnekek iratai, mint a pogányokéi. Azt pedig, hogy a korai zsinatok és püspökök csak azt kívánták kinyilvánítani, hogy mely könyvek nem ajánlatosak, és tovább nem mentek, hanem egészen a 800. év utánig mindenkinek a lelkiismeretére bízták, hogy elolvassa vagy félreteszi azokat, már Paolo atya, a tridenti zsinat nagy leleplezője¹⁴ is megfigyelte.

Ezek után a római pápák – tetszésük szerint kezükbe véve a politikai hatalmat – az emberek szemére is kiterjesztették uralmukat, ahogy korábban a meggyőződésükre, elégetve és megtiltva mindannak olvasását, ami nem tetszett nekik. Mégis, takarékosan bántak az ítélezéssel, és nem sok könyvvel bántak el így; egészen ameddig V. Márton bullájával nemcsak betiltotta,

¹³ Titus Lucretius Carus (Kr. e. 99 k.–55) *De rerum natura* című tankölteményében Epikurosz természetfilozófiai nézeteit követi. Marcus Tullius Cicero (Kr. e. 106–43), akit a szenátus a „Haza Atyja” (*pater patriae*) címmel tüntetett ki, elvetette az epikureus tanítást, Lucretius költészetéről viszont elismerően nyilatkozott. Milton Szent Jeromos *Krónikája* nyomán föltételezi, hogy Cicero újra kiadta Lucretius munkáját.

¹⁴ Paolo Sarpi szervita szerzetes *Istoria del Concilio Tridentino* (1619) c. könyvében élesen bírálta a pápaság politikáját.

hanem elsőként ki is közösi tette azokat, akik eretnek könyveket olvasnak. Nagyjából ez idő tájt kényszerítette ugyanis Wycliffe és Husz szigorúbb tilalmi politikára a pápai udvart, félelmet ébresztve benne. Ezt az utat folytatta X. Leó és utódai is, míg csak a tridenti zsinat és a spanyol inkvizíció egymást támogatva létre nem hozta vagy be nem fejezte azokat a *Katalógus*okat és tisztogatást szolgáló *Index*eket, melyek kegyeletsértőbb módon válogattak számos régi jó szerző maradványaiban, mint amit a sírjukkal szemben elkövethettek volna. S nem is maradtak meg az eretnkségeknél, hanem bármely tárgyat, amely nem volt ínyükre való, vagy tilalom formájában ítélték el, vagy egyenesen egy *Index* újfajta tisztítótüzére juttattak.

Tolakodásukat aztán azzal az ötlettel tetőzték be, hogy elrendelték: egyetlen könyvet, füzetet vagy újságot sem lehet kinyomtatni (mintha bizony Szent Péter a Paradicsomon kívül a nyomda kulcsait is őrájuk bízta volna), csak ha azt két-három torkos szerzetes keze is jóváhagyta és engedélyezte. Lássunk egy példát:

Cini kancellár szíveskedjék ellenőrizni, hogy jelen munka tartalmaz-e bármit, ami a nyomtatás akadálya lehet!

VINCENZO RABBATTA, Firenze helynöke

Jelen munkát láttam, benne a katolikus hittel vagy a jó erkölcsökkel ellentétes dolgot nem találtam. Ennek hitelül adom stb.

NICCOLÒ CINI, Firenze kancellárja

A fenti jelentés alapján engedélyezzük, hogy Davanzati jelen munkája kinyomattassék.

VINCENZO RABBATTA, stb.

Nyomtatását engedélyezem, július 15.

fr. SIMONE MOMPEI D'AMELIA, a Szent Hivatal firenzei kancellárja

Bizonyára meggyőződésük, hogy ha a feneketlen verem lakója nem tört ki már régen a börtönéből, akkor ez a négyszeres ördögűzés féken tartja majd. Attól tartok, a következő tervük az lesz, hogy kezükbe veszik annak a bizonyos tevékenységnek az engedélyezését, amit állítólag már Claudius is tervezett, csak nem hajtotta végre.¹⁵ Lássuk hát egy másik formulájukat, a római bélyeget:

Kinyomtatható, ha a Szent Palota tisztelendő magisztere jónak látja.

BELCASTRO, helyettes helynök

Nyomtatását engedélyezem.

fr. NICCOLÒ RIDOLFI, a Szent Palota magisztere

¹⁵ Suetonius életrajza szerint (*Claudius* 32) a császár a lakomán történő szellentést engedélyező *edictum* kiadását fontolgatta.

Olykor öt *Imprimaturt* is látunk együtt, párbeszédformán, egy címloldal piazzáján, egymásnak bókolva és hajlongva jólfésült tisztelegésükkel, arról értekezve ti., hogy a szerző, aki zavarodottan áll levele lábánál, a nyomtatott papírra vagy a törlőrongyra kerüljön. Ezek azok a szépséges *responsoriumok*, azok a drágalátos *antifónák*, melyek mostanság annyira megigézték főpapjainkat és lelkészeiket tekintélyes zengésükkel; és elbolondítottak bennünket, hogy ész nélkül utánozzuk a fenséges *Imprimaturt*, az egyik a Lambeth Palotából, a másik pedig a Szent Pál-katedrális nyugati oldaláról.¹⁶ Annyira majmoljuk Rómát, hogy a parancsszó továbbra is latinul került a papírra, mintha a tudós grammatikus tollából, mely leírta, csak latinul folyhatna a tinta. Vagy talán mert úgy gondolták, egyik népnyelv sem méltó, hogy kifejezze az *Imprimatur* magasztosságát – bár remélem, inkább azért, mert az angol, a szabadság kivívásában hírnevet és elsőséget szerzett férfiak nyelve, nem talál egykönnyen olyan szolgálai betűket, melyekkel le lehetne írni egy ilyen zsarnoki szemtelenséget.

Itt állnak hát Önök előtt a könyvek engedélyezésének kitalálói és eredete, részletesen és olyan egyenesen megrajzolva, mint egy családfa. Nem valamely általunk ismert ókori államtól vagy politikai közösségtől vagy egyháztól származott ránk; nem is olyan törvényből, melyet egyik ősünk vagy későbbi elődünk hagyott ránk; de nem is valamely külföldi megreformált várostól vagy egyháztól, hanem a leginkább keresztényellenes tanácskozástól és a valaha működött legszarnokibb inkvizíciótól. Egészen addig a könyveket éppoly szabadon engedték világra jönni, mint bármely újszülöttet. Az agy természetét ugyanúgy nem fojtották el, mint az anyaméh gyümölcsét; s a féltékeny Iuno sem ült keresztbe tett lábbal az ember szellemi utódának születésénél.¹⁷ Ha azonban szörnyszülöttnek bizonyult, ki tagadja, hogy jogosan égették el vagy súlyosztették a tengerbe? De hogy egy könyvnek egy bűnös léleknél is rosszabb helyzetben kell itélőszék elé állnia, még mielőtt világra jönné, és már azelőtt, hogy a fényre vezető réven átkelhetne, a sötétben Radamanthus és kollégáinak ítélete alá kell kerülnie, ilyesmiről sosem hallottunk korábban, amíg ez a titkozatos méltánytalanság, amelyet a reformáció megjelenése keltett életre és zavart föl, új bugyrokot és poklokat nem keresett, amelyekre könyveinket juttathatják az ő kárhozottaik között. Ezek voltak azok a ritka morzsák, amelyeket a mi püspökeink s az ő káplánjaik, ezek a buzgó minoriták oly buzgón összesöpörtek és oly gyalázatosan utánoztak. Hogy Önök most nem szeretik azokat, akiktől ez az engedélyeztetési rendelet minden bizonynyal ered, és hogy mindez a sötét szándék távol állt az Önök gondolataitól, mikor Önöket rávették, hogy törvénybe iktassák, azt készséggel elismerik mindazok, akik ismerik az Önök cselekedeteinek tisztességét, és hogy mennyire tisztelik az igazságot.

Néhányan azonban azt mondják majd, hogy mi van akkor, ha a föltalálók hitványak voltak ugyan, a dolog maga mindazonáltal jótékony lehet. Meglehet; ám ha ez a dolog nem valami bonyolult találmány, hanem olyan kézenfekvő, hogy bárki könnyen rájöhet, a legjobb és legbőlsebb állammal mégis minden korban és minden alkalommal tartózkodtak tőle, miközben a leghamisabb csábítók és elnyomók voltak az elsők, akik éltek vele, méghozzá nem másért, mint hogy a reformáció első lépéseit gáncsolják és akadályozzák – nos, akkor azok közé tartozom,

¹⁶ A Lambeth Palota (a Milton által említett, korabeli nevén: *Lambeth House*) a canterburyi érsek londoni rezidenciája, London püspökének a székhelye pedig a Szent Pál-katedrális mellett volt.

¹⁷ Ovidius szerint (*Átváltozások* 9, 310–311) Iuno a Iuppiter házasságon kívüli kapcsolatából fogant Hercules születését akadályozta varázslatával: ennek része volt, hogy keresztbe tette lábait és összefonta ujjait.

akik úgy gondolják, még Lullius¹⁸ tudományát is meghaladná az a nehéz alkímiai művelet, hogy egy ilyen találmányból bármi hasznosat szublimáljunk. De nem is kívánok egyebet elérni e megfontolás alapján, mint azt, hogy veszedelmes és gyanús gyümölcsnek tartsuk – amit kétség-telenül meg is érdemel, azon fa miatt, amelyen termett –, amíg tulajdonságait egyenként meg nem tudom világítani. Előbb azonban, amint ígértem, a végére kell érnem annak, hogy mit gondoljunk általában a könyvek olvasásáról, bármifélek legyenek is, és hogy haszon vagy kár származik-e több belőle.

Ne időzzünk most Mózes, Dániel és Pál példáján, akik járatosak voltak az egyiptomiak, a káldeusok és a görögök minden tudományában – ami aligha lehetett volna lehetséges anélkül, hogy mindenféle könyvüket elolvassák; különösen Pálnál, aki nem tartotta szentségtörésnek, hogy három görög költő mondatait is belefűzze a Szentírásba, köztük egy drámaíróét. A kérdésről mindazonáltal a legkorábbi egyháztanítók is vitáztak olykor, de az az álláspont volt az erősebb, amelyik jogosnak s egyszersmind hasznosnak tartotta a dolgot. Ezt aztán világosan föl is ismerték, mikor a hitehagyó Iulianus, hitünk legműveltebb ellensége megtiltotta a keresztényeknek, hogy a pogányok tudományát tanulmányozzák: hiszen – úgymond – „a saját fegyvereinkkel ejtenének sebet rajtunk, s tulajdon művészetünkkel és tudományunkkal győznének le bennünket”. S ez a körmönfont módszer csakugyan olyan nehéz helyzetbe hozta a keresztényeket, és oly nagy volt a veszélye, hogy mélységes tudatlanságba süllyednek, hogy a két Apollinarius úgyszólván kénytelen volt mind a hét szabad művészet anyagát a Biblia alapján kialakítani, különféle beszédek, versek és dialógusokká alakítva azt, sőt még egy új keresztény nyelvtant is ki kellett dolgozniuk. De ahogy Szókratész, a történetíró mondja, Isten gondviselése jobbat hozott Apollinarius és fia igyekezeténél, azáltal, hogy ezt az írástudatlanságra kárhozható törvényt annak életével együtt vette el, aki kieszelte. Ilyen nagy kárnak tartották akkoriban, hogy meg vannak fosztva a hellén műveltségtől, és olyan üldöztetésnek vélték, amely Decius vagy Diocletianus nyílt kegyetlenkedésénél is jobban aláássa és alattomban rombolja az Egyházat.

Talán ugyanez a politikai irányzat volt az oka annak is, hogy az ördög Szent Jeromost egyik böjti álmában megostorozta, amiért Cicero-t olvas; már ha nem az akkoriban rátörő láz miatt volt.¹⁹ Mert még ha egy angyal fegyelmezte volna – s nem azért, mert Jeromos túl sokat foglalkozik Cicero írásaival, és az olvasást, nem pedig a hiábavalóságot rosszellotta volna –, egyértelműen részrehajló lett volna: először is abban, hogy a komoly Cicero, s nem a gátlástalan Plautus miatt dorgálja, akit pedig bevallottan nem sokkal azelőtt olvasott; aztán meg abban, hogy csak öt fenyíti meg, oly sok más régi atyának viszont engedi, hogy e kellemes és kifinomult tanulmányok közepette öregedjenek meg, anélkül hogy hasonló nevelő célú jelenés sújtaná őket. Ha egyszer Baszeleiosz arra tanít, hogy hogyan vehetjük jó hasznát a *Margitész*nek, Homérosz egy mára elveszett mulatságos költeményének, akkor miért ne lehetne hasznát venni a *Morgantén*nek, ennek a nagyjából hasonló céllal íródott itáliai románcnak?

¹⁸ Ramon Llull (Raimundus Lullius, 1232 k. – 1315 k.) katalán tudós és vértanú neve alatt számos ezoterikus tárgyú irat terjedt a középkorban és a reneszánsz idején, noha ő maga kifejezetten elítélte az alkímiát.

¹⁹ Szent Jeromos Eustochiumhoz címzett levelében (*Ep.* 22, 30) írja le látomását, amelyben a mennyei bíró azt veti a szemére, hogy nem Krisztus, hanem Cicero követője (*Ciceronianus es, non Christianus*).

De ha egyetértünk abban, hogy a látomások alapján döntsük el a kérdést, akkor van egy látomás, melyet Eusebius jegyzett föl:²⁰ messze régebbi, mint Jeromos meséje, amelyet az apáca Eustochiumnak írt – ráadásul szó sincs benne lázról. Az alexandriai Dionüsziosz a 240. év táján nevezetes személy volt az Egyházban kegyes élete és tudománya miatt, és szívesen szállt szembe az eretnekekkel úgy, hogy megismerkedett a könyveikkel; mígnem egy bizonyos presbiter nagy szigorúan a szemére nem vetette, hogy hogyan merészkedhetik azok közé a szennyes kötetek közé. A derék férfiú semmiképp sem akart megbotráncozást okozni, így magában kezdett arról vitatkozni, hogy mit is gondoljon. Ekkor egyszerre csak egy Istentől küldött látomás (saját levele állítja ezt) hozott neki megerősítést, e szavakkal: „Olvass bármely könyvet, mely a kezedbe kerül, mert képes vagy rá, hogy helyesen ítélj, és hogy bármely kérdést megvizsgálj!” Ezt a kinyilatkoztatást annál készségesebben fogadta, amint megvallja, mert megfelelt annak, amit az Apostol írt a Thesszalonikébelieknek: „Vizsgáljatok meg mindent, s tartsátok meg, ami jó!”²¹ S még hozzátehetne volna ugyanezen szerzőnek egy másik figyelemre méltó mondását: „A tiszták számára minden dolog tiszta”,²² s nemcsak a hús vagy az ital, hanem mindenféle ismeret, akár jó, akár rossz; a tudás nem szennyezhet be, s ezért a könyvek sem, hogyha az akarat és a lelkiismeret nem tisztátalan.

Mert a könyvek olyanok, mint a húsok és egyéb ételek; egyesek anyaga jó, másoké meg rossz; Isten mégsem tett kivételt, amikor azt mondta abban a nem apokrif látomásban,²³ hogy „Kelj fel, Péter, öljed és egyél!”, minden ember saját mérlegelésére bízva a választást. Az elrontott gyomor számára kevés, vagy éppen semmi különbség sincs egészséges és egészségtelen hús között; s egy romlott elmének a legjobb könyveket sem lehetetlen rosszra alkalmazni. A rossz húsból még a legegészségesebb ételben is ritkán lesz jó táplálék; ebben viszont különböznek tőlük a rossz könyvek, mert azok a megfontolt és jó ítélőképességű olvasó számára sok tekintetben arra szolgálnak, hogy fölfedezzen, megcáfoljon, óva intsen és szemléltessen. Erre jobb bizonyosságot nem is kívánhatnának tőlem, mint Önök közül valakit, aki most is a Parlamentben ül, s első a tudós hírben állók közül ebben az országban: Mr. Selden. Az ő természeti és nemzeti törvényekről szóló könyve nemcsak a nagy tekintélyek összeszedésével, hanem kifinomult érvekkel és már-már matematikai kényszerítő erővel bíró teorémákkal bizonyítja, hogy minden vélemény – bizony a tévedések is! –, melyet megismerünk, elolvasunk és összevetünk, nagy szolgálatot és segítséget jelent abban, hogy gyorsan megragadjuk, ami a leginkább igaz. Ezért úgy képzelem, hogy amikor Isten az emberi test mindenki számára fogyasztható táplálékainak körét kiterjesztette, fönntartva azonban a mértékletesség szabályait, akkor ugyanúgy, ahogy korábban is, tetszésünkre bízta elménk táplálását és élelmezését; mint amiben minden érett ember maga gyakorolhatja irányító képességét.

Milyen nagy erény a mértékletesség! Milyen nagy jelentősége van az ember egész élete során! Isten mégis egészen minden egyes felnőtt ember belátására bízta ennek a nagy bizomány-nak a művelését, pontos törvény vagy előírás nélkül. S ezért amikor ő maga látta vendégül a mennyekből a zsidókat, az *omer*, amely minden egyes ember napi mannaadagja volt, számítások

²⁰ Eusebiosz: *Egyháztörténet* VII, 7.

²¹ 1Thessz 5,21.

²² Tit 1,15.

²³ ApCsel 10,9–16.

szerint több mint háromszor annyi étkezésre volt elegendő, mint amennyivel a legjobb étvágyú ember is jóllakott volna. Mert Isten nem szokta irányítása alatt tartani, mintha örök gyermeknek parancsolna, azokat a cselekedeteket, amelyek az emberen belülről irányulnak, s nem kifelé belőle – ezért aztán nem is szennyezik be²⁴ –, hanem akinek megadatott az értelem, arra rábízta, hogy maga válasszon. Nem sok maradna a prédikációra, ha a törvény és a kényszer olyan gyorsan kiterjedne mindazokra a dolgokra, melyeket ezidáig csak a buzdítás irányított. Salamon arra tanít, hogy a túl sok olvasás fárasztja a testet; de sem ő, sem más sugalmazott szerző nem mondja, hogy ennyi és ennyi olvasás ellentétes volna a törvénnyel. Bizonyos azonban, hogy ha Isten jónak látta volna, hogy korlátozzon bennünket e téren, akkor sokkal célszerűbb lett volna azt megmondania, hogy mi ellentétes a törvénnyel, mint hogy mi a fárasztó. Ami azt illeti, hogy a Szent Pál által megtérítettek elégették azokat a bizonyos epheszoszi könyveket,²⁵ arra az a válasz, hogy varázskönyvek voltak: a szír fordításban így is szerepelnek. Az egyéni, önkéntes cselekedet volt, s belátásunkra bízta, hogy utánozzuk-e. Azok a férfiak bűnbánatukban égették el a könyveket, melyek a sajátjaik voltak: a tisztviselők számára ez a példa nem jelent fölhatalmazást. Azok az emberek mágiát űztek a könyvekből; valaki más talán valamiképpen hasznát vehette volna olvasásuknak.

A jó és a gonosz, tudjuk, majdnem elválaszthatatlanul együtt nő e világ mezején; s a jó ismerete annyira összefügg és összefonódik a gonosz ismeretével, és oly sok finom hasonlóság teszi nehezzé a megkülönböztetésüket, hogy azok az összekeveredett magvak sem voltak jobban elvegyítve, amelyeket Pszükhének kellett soha véget nem érő munkával kiszemeznie és szétválogatnia.²⁶ A jónak és a rossznak a tudása, mint két összekapaszkodó iker, egyetlenegy megkóstolt alma héjából szökött ki a világra. S talán ez az a végzet, amely Ádámot elérte, a jónak és a rossznak a tudása, azaz hogy megkülönböztesse a jót a rossztól. Minthogy pedig az ember most ebben az állapotban van, miféle bölcsesség mellett dönthetnénk, milyen önuralommal tartózkodhatnánk meg magunkat, ha nem ismernénk a rosszat? Aki képes fölfogni és mérlegre tenni a bűnt minden csábításával és látszólagos örömeivel, s mégis tartózkodni tud tőle, mégis képes különbséget tenni, mégis előnyben tudja részesíteni azt, ami igazán a jobb: az az igazi keresztény harcos.²⁷

Nem dicsérhetem a rejtőzködő és kolostorba zárkozó erényt, mely edzetlen és ki sem lép a levegőre, és sosem indul neki, hogy szembeszálljon ellenfelével, hanem elsomfordál a verseny elől, ahol azért a halhatatlan koszorúért kellene futnia, nem por és izzadság nélkül.²⁸ Születésünkkel biztosan nem ártatlanságot hozunk a világra, hanem sokkal inkább tisztátalanságot; a próbatétel az, ami megtisztít bennünket, próbára viszont az tesz, ami ellenünk van. Ezért hát a gonosz szemlélésében még tapasztalatlan erény nem tudja, hogy mi a legtöbb, amit a bűn

²⁴ Mt 15,16–18.

²⁵ ApCsel 19,19.

²⁶ Az Apuleius *Aranyszamár* c. regényének VI. könyvében szereplő elbeszélés szerint a haragvó Venus nagy halom összekevert mag szétválogatását bízta Psychére.

²⁷ Az 1644-es kiadásban *warfaring Christian* („keresztény harcos”) helyett *wayfaring Christian* („újtát járó keresztény”) szerepel, több példányban azonban az *y*-t kézzel áthúzva és az *r*-t fölírva javították a szöveget. Nem világos, hogy pusztá nyomdahibáról van-e szó, vagy Milton utólagos változtatásáról: értelmét tekintve mindkét kifejezés tökéletesen illik a szöveggörnyezetbe. A fordítás a későbbi kiadók által is általánosan elfogadott *warfaring* olvasatot követi.

²⁸ 2Tim 4,7–8.

a követőinek ígér, s nem veti azt el – színtelen és nem tiszta erény ez; fehérsége csupán külsődleges szín. Ez az oka, hogy bölcs és komoly költőnk, Spenser (akiről bátran kimondom, hogy jobb tanítónak tartom Scotusnál és Aquinóinál), amikor az igaz mértékletességet Guyon személyén keresztül írja le, vezetőjével, a pálmaágot tartó zárándokkal a Mammon barlangján és a földi boldogság árnyas zugán viszi keresztül, hogy az láthassa és megismerhesse, s magát mégis megtartóztathassa.²⁹ Minthogy tehát az evilági bűn ismerete és vizsgálata olyannyira szükséges az emberi erény fölépítéséhez, s a tévedések alapos tanulmányozása az igazság megerősítéséhez, hogyan deríthetnénk föl biztonságosabban és kevesebb veszéllyel a bűn és a hamisság tájait, mint ha mindenfajta értekezést elolvasunk, és mindenféle okfejtést meghallgatunk? S ez az a haszon, amelyre a válogatás nélkül olvasott könyvek révén szert tehetünk.

A belőle származó kárnak ezzel szemben általában három fajtáját sorolják föl. Először is a fertőzés terjedésétől félnek. De hát akkor minden vallási kérdésekre vonatkozó emberi tudományt és vitát ki kéne irtanunk a világból – bizony magát a Bibliát is. Az ugyanis gyakorta beszámol az istenkáromlásról, nem szépítve a dolgot; leírja a gonoszok testi vágyait, nem is minden elegancia nélkül; a legszentebb embereket úgy festi le, amint szenvedélyesen, Epikurosz minden érvét sorra véve zúgolódnak a Gondviselés ellen; más nagy vitákban pedig kétes és sötét választ ad a közönséges olvasónak. S kérdezzünk meg egy talmudistát, hogy mi rontja meg az ő széljegyzetben szereplő olvasatának szemérmességét, ami miatt Mózes és az összes próféta sem tudja rávenni, hogy a szövegben szereplő kifejezést mondja ki.³⁰ Ezek miatt, tudjuk, a pápista magát a Bibliát teszi a tiltott könyvek legelső sorába. Ezután a legkorábbi egyházatyákat kell eltávolítanunk, mint például Alexandriai Kelemt, s Eusebiosz könyvét az *Evangéliumi készülete*ről, amely egy halom pogány szemérmetlenségen keresztül készíti föl fülünket az Evangélium befogadására. Ki ne találná úgy, hogy Iréneusz, Epiphanosz, Jeromos és mások több eretnekséget tárnak föl, mint amennyit sikerrel megcáfolnak, s hogy sokszor az igazabb nézetet tekintik eretnekségnek?

Az ő mentségükre és a legnagyobb fertőzést hordozó pogány szerzők mellett, ha ugyan ezt kell gondolnunk azokról, akikhez az emberi műveltség élete kötődik, azt sem hozhatjuk föl, hogy ismeretlen nyelven írtak – ha egyszer biztosak vagyunk benne, hogy ezeket a nyelveket a leghitványabb emberek is ismerik, akik egyszerre a legalkalmasabbak és a legkészségesebbek arra, hogy a magukba szívott mérget beoltsák mindenekelőtt a hercegi udvarokba, megismertetve őket a bűn válogatott gyönyöreivel és ítéleteivel. Talán így tett Petronius³¹ is, akit Nero az ítélobírájának, mulatságai mesterének nevezett; s Arezzo hírhedten közönséges tréfamestere,³² akitől az itáliai udvaroncok tartottak, s mégis kedvelték. Az utókor kedvéért nem nevezem meg

²⁹ Edmund Spenser *The Faerie Queene* c. eposzának II. könyvében szerepel Sir Guyon legendája. Mammon barlangjában a 7–8. énekben jár a főhős, a földi örömök kertjében pedig a 12. énekben.

³⁰ Az Ószövetség héber szövegének egyes pontjain a javítandónak vagy kimondhatatlannak vélt szavak (*ketiv*, a. m. „írott”) helyett a helyesnek tartott alakokat (*qeré*, a. m. „olvasandó”) – a főszöveg módosítása nélkül – széljegyzetekben tüntették föl, hogy fölolvasáskor az utóbbiak hangozzanak el.

³¹ Gaius Petronius Arbiter (27 k. – 66), Nero udvaronca. Tacitus szerint (*Annales* 16, 18) Nero a „kifinomultság bírójának” (*elegantiae arbiter*) nevezte.

³² Pietro Aretino (1492–1556) arezzói származású író, költő. Legismertebbek satírái és levelei – Ludovico Ariosto ezek nyomán nevezte „a hercegek ostorának” (*flagello dei principi*).

azt, akit VIII. Henrik mulatságból „a pokol helytartójának” hívott.³³ Ezen az egyszerű úton mindaz a járvány, amit külhoni könyvek csak terjeszthetnek, messze könnyebben és rövidebben talál utat az emberekhez, mint egy indiai utazás révén, hajózzunk akár keletre Kína északi partjától, vagy Kanadától nyugat felé – a mi spanyolos engedélyeztetésünk viszont sosem fogja be az angol sajtó száját ilyen hatásosan.

Másrészről viszont a vallási vitákról szóló könyvekből származó fertőzés kétséget ébresztőbb és veszedelmesebb a műveltek, mint a tudatlanok számára; mégis, ezeket a könyveket úgy kell engedélyeznie az ellenőrzést végzőnek, hogy hozzájuk sem ér. Nehéz példát találunk arra, hogy bármely tudatlan embert elcsábított egy angol nyelvű pápista könyv, hacsak nem ajánlotta és magyarázta el neki valaki a papságból. Bizony, az összes ilyen értekezés, akár hamis, akár igaz, olyan, mint Izajásnak az eunuchhoz szóló próféciaja:³⁴ nem érthető útmutatás nélkül. De hogy papjaink és doktoraink közül hányat rontott meg a jezsuiták és a sorbonne-iak kommentárjainak tanulmányozása, s milyen gyorsan át tudták áramoltatni ezt a romlást a nép körébe, arról nemrég szereztünk keserves tapasztalatot. Ezt nem feledjük, hiszen az éles eszű és pontos Arminius³⁵ mindössze annak hatására tért le a helyes útról, hogy beleolvastott egy Delftben íródott névtelen értekezésbe, melyet először azért vett kézbe, hogy megcáfolja.

Látjuk tehát, hogy azok a könyvek – s ilyenek igen bőségesen vannak –, melyek a legnagyobb valószínűséggel beszennyezik mind az életet, mind a tanítást, nem távolíthatók el anélkül, hogy elbuknék a műveltség és mindenfajta vitakészség; hogy e könyvek mindkét fajta leginkább és legelső sorban a tanultak számára vonzó, akiktől hamar eljuthat a közönséges emberekhez mindaz, ami eretnek vagy erkölcstelen; hogy a rossz szokásokat könyvek nélkül is ezernyi más úton el lehet tanulni, melyeknek nem tudunk gátat vetni; s hogy a tévitanítás könyvek révén is csak úgy terjedhet, ha egy tanító megmutatja hozzá az utat, amit pedig írás nélkül is megtehet – ezért aztán be sem tilthatjuk. Mindezek miatt nem is tudom kifejteni, hogy ezt az óvatoskodó engedélyeztetési vállalkozást hogyan lehetne kimenteni a hiábavaló és képtelen próbálkozások sorából. De akik jóindulatúan állnak hozzá, azok is aligha kerülhetik el, hogy annak a nemesembernek a cselekedetéhez hasonlítsák, aki úgy gondolta, föltartóztathatja a tömegeket, ha bezárja a kastély parkjának kapuját.

Egyéb kényelmetlenségről nem is beszélve, ha a tudós emberek elsőként ismerik meg a könyvekből és terjesztik mind a bűnt, mind a tévedést, hogyan bízhatunk meg magukban az engedélyezőkben, hacsak nem ruházzuk föl őket az országban mindenki mást fölülmúló tévedhetetlenség és romlatlanság kegyelmével, vagy nem tulajdonítják ők maguknak? Ráadásul ha igaz az, hogy a bölcs ember, a jó öntömesterhez hasonlóan, a legsalakosabb kötetből is képes aranyat kinyerni, a bolond viszont a legjobb könyvvel, sőt könyv nélkül is csak bolond lesz, akkor nincs okunk rá, hogy a bölcslet megfosszuk attól, hogy elmélyíthesse bölcsességét, miközben el akarjuk zárni a bolondtól azt, aminek elzárásával nem akadályozzuk a bolondságát. Mert ha következetesek akarunk lenni abban, hogy távol tartsuk tőle azt, amit nem való olvasnia,

³³ Francis Bryan (1490 k. – 1550), VIII. Henrik udvaronca és bizalmasa.

³⁴ ApCsel 7,27–31.

³⁵ Jakob Hermanszoon (Jacobus Arminius, 1560–1609), holland teológus kálvini tanokat vitató nézeteit az 1618–19-es dordrechter református zsinat ítélte el. Milton Dirck Coornhert (1522–1590) írásaira utal, amelyek cáfolatára az amszterdami egyházi törvényszék Arminiust kérte föl.

akkor nemcsak Arisztotelész, hanem Salamon és a mi Megváltónk ítélete szerint sem tárhatnánk föl előtte a jó tanításokat, s következőképpen nem engedhetnénk őt jószántunkból a jó könyvekhez; hiszen biztos, hogy a bölcs ember inkább hasznát veszi egy henye iratnak, mint a bolond a Szentírásnak.

A következő állítás, hogy nem szabad kitenünk magunkat a kísértésnek, ha nem szükséges, másrészt pedig nem fordíthatjuk az időnket hiábavaló dolgokra. E két ellenvetésre megteszi egyazon válasz, a már lefektetett alapokon: hogy az ilyen könyvek nem minden ember számára jelentenek kísértést, se hiábavalóságot, hanem olyan hasznos szerek és anyagok, amelyekből hatásos és erős orvosságokat keverhetünk és készíthetünk – ezek nélkül pedig nem lehet meg az ember élete. Azokat, akik mint a gyermekek és a gyerekes felnőttek, nem képesek fölismerni és elkészíteni e hatásos szereket, buzdíthatjuk a tőlük való tartózkodásra, de erővel nem akadályozhatjuk meg őket mindazon engedélyeztetés révén sem, amit a Szent Inkvizíció valaha ki tudott eszelni.

Azt ígértem, következőleg erről beszélek: hogy ez az engedélyeztetési rend semmivel sem járul hozzá ahhoz a célhoz, melynek érdekében létrehozták; s majdnem megelőztem magam, már ezt is világossá téve, miközben az eddigieket kifejtettem. Látják, Uraim, az Igazság leleményessége, aki mikor szabad és készséges segítséget kap, hamarabb tárja föl magát, minthogy a módszeres értekezés menetében elérnénk.

Azzal a célkitűzéssel kezdtem, hogy megmutassam: egyetlen nemzet vagy helyes berendezésű állam sem élt az engedélyeztetés eme módjával, ha bánmire is becsülték a könyveket; erre válaszolhatják azt, hogy ezt az óvintézkedést csak nemrég találták ki. Én viszont azt felelem, hogy apró és kézenfekvő dologról van szó, így ha nehéz is volt kitalálni, már régóta jelen voltak köztük azok, akik ezt az utat javasolták; s abból, hogy ezt ők nem követték, kiolvashatjuk a róla alkotott ítéletüket: nem azért nem alkalmazták, mert nem ismerték, hanem mert nem tartották jónak.

Platón, ez a nagy tekintélyű férfiú – bár ezt legkevésbé *Allamának* köszönheti – a *Törvényekről* írt könyvében (melyet még egyetlen városállam sem vezetett be) abban élte ki a képzetetét, hogy számos rendeletet alkotott a város fennkölt vezetői számára. Akik máskülönben csodálják őt, azt kívánják, hogy bárcsak eltemették volna ezeket az Akadémia egy éjjeli összejövételén, s vidám poharazás közepette merültek volna feledésbe. E törvényekben ő láthatólag csak az olyan tudományt tűri meg, amelyet megváltoztathatatlan határozat hagy jóvá. Ezek pedig javarészt gyakorlati tudnivalókat tartalmaznak, s elsajátításukhoz bőven elegendő egy akkorka könyvtár, mely az ő saját dialógusainak terjedelmét sem éri el. Azt is törvénybe iktatja ugyanott, hogy egyetlen költő sem olvashatja föl, amit írt, még magánemberek előtt sem, ameddig a bírák és a törvények őrei nem látták és nem engedélyezték. Világos azonban, hogy Platón ezt a törvényt kimondottan csak az általa elképzelt államnak szánta, és semelyik másikkal. Máskülönben miért nem hozott törvényt saját maga számára? S miért volt törvénytiszta, akit a saját előljárói száműztek: részben a léha epigrammáért és dialógusokért, amelyeket ő írt, részben pedig azért, mert egyfolytában Szóphrón mimusait és Arisztophanészt olvasta, ezeket az igen vasok gyalázatot tartalmazó könyveket, s amiért az utóbbit – jóllehet a legközelebbi barátainak rosszmájú rágalmozója volt a szerző – a zsarnok Dionüsziosznak is ajánlotta, hogy azzal töltse az idejét, pedig annak aztán semmi szüksége sem volt ilyesféle szennyirodalomra? Bizonyára tudta, hogy a költemények illetően engedélyeztetése számos más előírásra utal vissza, és azoktól függ, amelyeket képzeletbeli államában ő le is fektetett, ám amelyeknek ezen a világon

nem volna helyük: s így ő maga, és egyetlen előjáró vagy városállam sem követte ezt az eljárást soha, melyet ha elválasztunk a hozzá tartozó rendeletektől, szükségszerűen hiábavaló és terméketlen lesz. Mert tudták, hogy ha egyféle szigort alkalmaznak, akkor – hacsak nem fordítanak ugyanolyan gondot minden másnak a szabályozására is, ami hasonlóan képes megrontani az elmét – ez az egyetlen lépés bizony hiábavaló fáradság volna; mintha csak bezárnának és megerősítenének egy kaput a romlás ellenében, kényszerűségből azonban az összes többit tárva-nyitva hagynák.

Ha arra gondolunk, hogy szabályozzuk a nyomtatást, s ezáltal javítjuk meg a szokásokat, akkor mindenfajta szabadidős tevékenységet és időtöltést szabályoznunk kell, ami csak élvezetet okoz. Nem szabad zenét hallgatnunk, s csak komoly, dór dallamú dalokat szabad játszani vagy énekelni. Engedélyek beszerzésére kell kötelezni a táncosokat, hogy fiataljainknak csak olyan gesztust, mozdulatot és testtartást taníthassanak, amelyet az ő jóváhagyásuk alapján tisztességesnek gondolhatunk – Platón ugyanis ilyesmiket írt elő. Több mint húsz ellenőr munkájára lesz majd szükség, hogy minden házban átvizsgálják a lantokat, hegedűket és gitárokat. A locsogást sem szabad eltűrnünk, hanem engedélyhez kell kötni, hogy mit lehet mondani. És ki hallgattatja el az áriákat és madrigálokat, amelyek elpuhultságot zümmögnek a szobákban? A kirakatokra és balkonokra is gondolnunk kell; ott merész könyvek vannak, veszedelmes borítókkkal, eladásra kitéve; ki fogja ezt megakadályozni – vajon elegendő húsz ellenőr? A falvakban is felügyelőknak kell megvizsgálniuk, hogy mit ad elő a duda és a rebek, de még a helyi hegedűsök balladáit és hangjegyeit is, hiszen ezek a vidékiek *Arcadiái* és Monte Mayorjai.³⁶

Azután van-e elterjedtebb romlás országszerte, ami miatt külföldön rosszat mondanak Angliáról, mint az otthoni falánkság: ki fogja helyretenni mindennapos féktelenkedésünket? S mit tehetünk, hogy megakadályozzuk a sokaságot, mely azokat a házakat látogatja, amelyekben a részegséget árulják és befogadják? Ruházatunkat is néhány józanabb mester ellenőrzése alá kellene utalnunk, akik kevésbé illetlen formájúra szabtnák. Ki szabályozza majd a fiatalok, a fiúk és lányok egymással folytatott társalgását, ami ebben az országban szokásos? S ki fogja kijelölni, hogy miről kell beszélgetni, mit szabad merészen kimondani, és mit nem? Végül pedig ki tiltja meg és ki oszlatja föl mind a henye összejöveteleket és kártékony társaságokat? Mindeme dolgok léteznek és lenniük is kell; de hogy miként lehetnek a legkevésbé kártékonyak, a legkevésbé csábítóak – ebben áll az állam komoly és vezetőkhöz méltó bölcsessége.

Azzal nem javítunk a helyzetünkön, ha Atlantiszokba és Utópiákba zárkozunk a világ elől, amelyeket sohasem tehetünk működőképesé, hanem csak azzal, ha bölcsen hozunk törvényeket e gonosz világ számára, amelynek közepébe Isten behelyezett minket, s ahonnan nem menekülhetünk el. S nem segít Platón könyvengedélyeztetése sem, mely szükségszerűen von maga után oly sok másféle engedélyeztetést, amelyekkel nevetségessé és kellemetlené tesszük magunkat, mégis sikertelenebbé leszünk; hanem csak azok az erényes neveléssel, valamint a vallási és polgári képzéssel foglalkozó íratlan vagy legalábbis nem kényszerrel betartatott törvények, amelyeket Platón az állam kötelekeiként és eresztékeiként említ ugyanott, és amelyek minden

³⁶ *The Countess of Pembroke's Arcadia* Sir Philip Sidney 16. század végi, antik mintákat követő szerelmi regénye. Jorge de Montemor (Montemayor) ugyancsak 16. századi, portugál származású spanyol szerző, fő műve a szintén pázsztori környezetben játszódó *Los siete libros de la Diana*. A kortársak körében mindkét mű rendkívül népszerű volt, hatásuk többek között Shakespeare-nél is kimutatható.

egyes írott törvény pillérei és támasztékai. Ezek lesznek azok, amelyek ilyen ügyekben a fő iránymutatást adják, miközben mindenféle engedélyeztetést könnyen ki lehet játszani. A büntetés elmaradása és a hanyagság persze az állam végzetét hordozza; de épp az a nagy művészet, hogy meglássuk, miben kell korlátot szabnia és büntetni a törvénynek, és mely dolgokban működhet csakis a meggyőzés.

Ha az érett korú ember minden cselekedete, akár jó, akár rossz, az engedélyen, előíráson és kényszerítésen múlna, akkor mi egyéb lenne az erény, mint pusztán szó; milyen dicséret járna a helyesen cselekvőknek, milyen magasztalás a józanoknak, igazságosoknak vagy mértékleteseknek? Sokan vannak, akik kárhozzátják az isteni Gondviselést, amiért eltúrte Ádám vétkét – esztelen beszéd! Mikor Isten értelmet adott neki, akkor szabad választást is engedett számára, hiszen az értelem nem egyéb, mint választás; máskülönben csak kívülről mozgató figura lett volna – olyan, amilyen a bábjátékokban szereplő Ádám. Mi magunk sem tartjuk sokra az olyan engedelmességet, szeretetet vagy ajándékot, amely kényszerből fakad. Isten ezért szabadjára engedte őt, s elébe helyezett valami kívánatosat, szinte a szeme elé; ebben áll érdeme, jutalomhoz való joga, önmegtartóztatásának dicsérete. Miért helyezte belénk a szenvedélyeket, körénk pedig az élvezeteket, ha nem azért, mert mindezek megfelelően mérsékelve magának az erénynek az alapanyagai?

Nem nagy hozzáértéssel vizsgálják az emberi dolgokat, akik azt képzelik, hogy kiküszöbölhetik a bűnt, ha eltávolítják a bűnre alkalmat adó tárgyat. Mert azon túl, hogy hatalmas halom az, amely csak egyre nő attól, ha elvesznek belőle, és egy része egy időre eltávolítható ugyan bizonyos személyekből, mindenikből azonban nem, ha olyan közkeletű dologról van szó, mint amilyenek a könyvek. S ha megtesszük is: a bűn mégiscsak ott marad egészben. Ha a kapzsiság elveszed minden kincsét, de megmarad egyetlen ékszere, nem tudod megfosztani a kapzsiságtól. Ha a bujáság minden tárgyat elűzzük, ha minden fiatalt a legszigorúbb korlátok közé zárunk, amilyeneket csak a remeték vállalnak magukra: mégsem tehetjük szűziesekké azokat, akik maguktól nem voltak azok. Ilyen nagy ügygond és bölcsesség szükséges e kérdés helyes rendezéséhez. De tegyük föl, hogy ezzel az eszközzel kiűzhetnénk a bűnt. Látnunk kell, hogy amennyit elűztünk így belőle, ugyanannyit elűzünk az erényből is, hiszen mindkettő anyaga azonos; ha az egyiket eltávolítjuk, a másikat szintúgy vele együtt.

Ez igazolja Isten nemes gondviselését, aki mértékletességet, igazságosságot, önmegtartóztatást parancsol ugyan nekünk, mégis élénk tár mindenféle kívánatos dolgot, már-már eláraszt vele, és olyanná teszi elménket, hogy képesek legyünk túlmenni minden határon, és sose teljünk be velük. Miért kellene akkor olyan szigorra vágnunk, amely ellentétes Isten és a természet szokásával, azáltal hogy megnyessük és megritkítjuk egyrészt az erény próbájának, másrészt az igazság gyakorlásának az eszközeit – amilyenek a szabadjára engedett könyvek is? Jobban tenénk, ha megtanulnánk, hogy a korlátozást célzó törvény szükségszerűen felszínes: bizonytalanul és mégis egyformán eredményez jót és rosszat is. S ha nekem kellene választanom, a jó cselekedet álomképét sokszorosan előnyben részesíteném a rossz cselekedet erőszakos akadályozásával szemben. Mert Isten bizonyosan többre értékeli egyetlen erényes ember előrehaladását és kiteljesedését, mint tíz bűnös megfélemezését.

És jóllehet joggal nevezzük a könyvünknek mindazt, amit csak üldögélés, séta, utazás vagy beszélgetés közben hallunk vagy látunk, és ugyanúgy hat is ránk, mint ami le van írva, mégis csak a könyveket rendeljük betiltani – e rendelkezés láthatólag mind ez ideig messze elégtelen volt célja eléréséhez. Nem látjuk-e, nemcsak egyszer vagy alkalmanként, hanem hetente – amint

a nedves ívek tanúsíthatják –, hogy minden engedélyeztetési erőfeszítés ellenére kinyomtatják és terjesztik körünkben ezt a Parlament és a Város elleni folytatólagos rágalmat?³⁷ Márpedig ennek megakadályozása volna a legelső, ami az embernek e rendelet lehetséges céljaként eszébe jut. Persze, ha végrehajtanák – mondhatják erre. De hát ha a végrehajtás már ebben az egy dologban is lagymatag és csak sötétben tapogatózik, akkor mi lesz belőle a továbbiakban, más könyvek esetében? Ha nem kívánják azt látni, hogy rendeletük hiábavaló és hatástalan, Lordok és Közrendek, akkor íme az új feladat: vissza kell hívniuk és be kell tiltaniuk minden eddig kinyomtatott és forgalomba került botránys és engedély nélküli könyvet, miután jegyzékbe vették őket, hogy mindenki megtudhassa, melyeket ítélték el, s melyeket nem; és el kell rendelniük, hogy egyetlen külföldi könyv sem hagyhatja el az őrizetet, amíg végig nem olvasták. Ez a hivatal számos felügyelőjének, noha nem hétköznapi képességű emberek, minden idejét igénybe veszi majd. Vannak aztán olyan könyvek is, amelyek részben hasznosak és kiválóak, részben viszont hibásak és veszedelmesek; ez a munka még egyszer annyi hivatalnokot igényel majd, hogy tisztogassanak és töröljenek, nehogy a tudós közösség kárhozatra jusson. Végezetül, ha a kezükbe kerülő könyvtömeg fölszaporodik, akkor arra kényszerülnek majd, hogy listát vezessenek mindazon nyomdászokról, akiket gyakran érnek szabályszerűen, és nyomdájuk teljes termelésének a behozatalát megtiltsák. Egyszóval, hogy az Önök rendelete pontos és hézagmentes legyen, teljesen a tridenti és sevillai mintára kell alakítani – ezt pedig, tudom, Önök sohasem tennék meg.

De még ha idáig sülyednének is, amit Isten ne adjon, a rendelet még mindig hatástalan és alkalmatlan volna arra a célra, amelyre Önök szánták. Ha ez a cél a szekták és az egyházszakadás megakadályozása: ki az, aki olyan kevéssé olvasott és tájékozatlan a történelemben, hogy ne hallott volna a sok szektáról, amelyek csak akadályt látnak a könyvekben, és kizárólag az íratlan hagyomány útján őrzik meg tanításuk tisztaságát sok emberöltőn át? A keresztény hit, mely – tudjuk – egykor maga is szakadár volt, már azelőtt elterjedt egész Ázsiában, hogy bármelyik evangéliumot vagy levelet leírva látták volna. Ha pedig az erkölcsök javítása a cél, nézzük csak Itáliát és Spanyolországot: vajon azok a helyek egy hajszállal is jobbak, tisztességesebbek, bölcsőbbek, tisztábbak-e, amióta az inkvizíció teljes szigora őrködik a könyvek fölött?

A másik okot, amely világossá teszi, hogy ez a rendelet nem érhet célt, beláthatjuk, ha megfontoljuk, milyen képességgel kell rendelkezniük az engedélyezőknek. Nem tagadhatjuk, hogy annak, akit bírává teszünk, hogy a könyvek születéséről és haláláról ítélkezzék, arról, hogy erre a világra engedjük-e őket vagy sem, átlag fölötti embernek kell lennie: egyszerre műveltnek, tanultnak és jó ítélőképességűnek. Máskülönbem nem kis hibák eshetnek annak eldöntése során, hogy mi fogadható el és mi nem, ami egyszersem komoly kárt is okoz. Ha viszont az illető olyan értékes ember, amilyennek lennie illik, akkor nem írhatunk elő számára unalmasabb és kellemetlenebb napszámos munkát, nagyobb időpocsékolást annál, hogy folyamatosan és válogatás nélkül olvasson könyveket és röpiratokat, nemritkán vastkos köteteket. Nincs az a könyv, amit ne csak bizonyos időszakokban tudnánk befogadni; de hogy valakit arra kényszerítsenek, hogy szünet nélkül olvasson, méghozzá alig olvasható kézírásban olyasmit, amiből a legszebben nyomtatva sem menne el három oldalnyi bármikor – nos, ez olyan feladat, amelyről el sem tu-

³⁷ Milton szójátéka (*Court-libell*) a *Mercurius Aulicus* (angolra fordítva: *Court Mercury*) című, 1642 és 1645 között megjelenő parlamentellenes lapra utal, amely szerinte rágalmakat (*libel*) terjesztett.

dom képzelni, hogyan képes elviselni az, aki értékeli az időt és a saját tanulmányait, vagy akár csak érzékeny az orra. Ebben az egy dologban a jelenlegi ellenőrök elnézését kell kérnem, amiért így gondolkodom. Ők kétségkívül azért vállalták e hivatalt, mert a Parlament iránti engedelmesség felől tekintettek rá, amelynek parancsa fényében talán úgy látták, hogy mindez könnyű és nem is fárasztó. Ám hogy ez a rövid próbaidő máris megviselte őket, azt kellően bizonyítja tekintetük és kifogásaik, melyeket azoknak címeznek, akik oly sok ízben járulnak eléjük, hogy engedélyüket kieszközöljék. Látva tehát, hogy akik most ellátják ezt a feladatot, minden jel szerint szívesen megszabadulnának tőle; s hogy valószínűleg soha egyetlen értékes ember sem követi őket, senki, aki nem akarja tékozolni az idejét, hacsak nem épp az a vágya, hogy egy nyomdai korrektor fizetését kapja – könnyen előre láthatjuk, hogy milyen ellenőrökre számíthatunk a jövőben: vagy hozzá nem értőkre, hatalmaskodókra és hanyagokra, vagy alantasan pénzéhesekre. Ez az, amire rá kellett mutatnom, hogy miért nem vezethet el ez a rendelet ahhoz a célhoz, amelynek szándékával született.

Végül a lehetséges baj után, amelyet előidézhet, rátérek a nyilvánvaló kárra, amit okoz: mert olyan sértés ez, amely minden eddiginél inkább kedvét szegheti a tudomány művelőinek és a tanult embereknek.

Mikor csak a leghalkabb sóhaj kezdeményezte, hogy szüntessék meg a többes hivatalviselést, és egyenlőben osszák szét az Egyház bevételeit, a főpapság arról panaszkodott és azzal a sirámmal válaszolt, hogy akkor minden tudomány örökre megszűnnék és ellehetetlenülne. Ám ami ezt a véleményt illeti, sosem láttam okát, hogy azt gondoljam, a tudománynak akár csak tizedrésze is a papságon áll vagy bukik: és sosem tarthattam ezt másnak, mint szennyes beszédnek, mely méltatlan minden egyházi emberhez, akinek megmaradt a megélhetése. Ezért aztán, hogyha Önök nem kívánják egészen elcsüggeszteni és elégedetlenségre készíteni nem a tudományt hamisan maguknak követelők zsoldoshadát, hanem az olyan szabad és őszinte embereket, akik nyilvánvalóan tanulásra születtek és önmagáért szeretik a tudományt, nem a haszonért vagy bármi más miatt, hanem Isten és az igazság szolgálatára, és talán azért a tartós hírnévért és örök dicséretért, amely Isten és a jó emberek egyetértése szerint jutalmul jár mindazoknak, akiknek a közzétett munkái előmozdítják az emberiség javát – akkor tudniuk kell: ha annyira nem bízunk meg valakinek az ítélőerejében és tisztességében, aki a tudomány terén köztisztviselőként áll, és még sohasem sértett törvényt, hogy arra sem tekintjük alkalmasnak, hogy gondolatait gyám és felügyelő nélkül kinyomtatthassa, nehogy egyházszakadást vagy valami romlást idézzon elő, az a legnagyobb sértés és méltatlanság, ami csak egy szabad és értelmes szellemet érhet.

Mi haszna, hogy férfiak vagyunk és nem iskolásgyerekek, ha alig szabadultunk meg a nád-pálca alól, máris egy *Imprimatur* sorvezetője alá kerülünk; ha egy halogató és kapkodó ellenőr felületes szempillantása nélkül nem szabad közzétennünk komoly és kidolgozott írásokat – mintha nem lennének egyebek, mint fogalmazások, melyeket a tanító írat egy iskolásfiúval? Akiben nem bíznak meg saját cselekedeteit illetően, holott nem ismeretes gonosz hajlama, s akinek a törvény és büntetés kockázatával kell számolnia, annak nem sok oka van, hogy úgy gondolja, jobban megbecsülik az államban, amelyben született, mint egy bolondot vagy egy idegent. Ha az ember az egész világnak ír, segítségül hívja értelmét és ítélőerejét; kutat, gondolkodik, fáradozik, valószínűleg tanácsot kér, és megbeszéli a dolgot biztos ítéletű barátaival; mindezeket megtéve pedig úgy gondolja, hogy abban, amit ír, van olyan tájékozott, mint bárki, aki előtte írt ugyanarról. Ha hűségének és érettségének e leginkább beteljesült cselekedete során

sem az évek száma, sem az igyekezet, sem képességeinek korábbi bizonyítéka nem juttathatja őt az érettség olyan állapotába, amelyben megbíznak benne, és nem gyanakszanak rá, hacsak nem viszi minden megfontolt szorgalmát, éjféli virrasztását és Pallas olajának költségét egy hajszolt ellenőr sietős tekintete elé, aki talán jóval fiatalabb nála, talán jóval gyöngébb az ítélete, talán sosem tapasztalta meg a könyvírás fáradságát – és ha nem utasítják el vagy semmisítik meg –, akkor úgy kell megjelennie nyomtatásban, mint egy kiskorúnak a gyámjával, s a cenzor aláírásával a címlapja hátán, hogy az legyen a biztosítéka és kezeze arról, hogy nem elmebeteg vagy csábító: mindez bizony csakis a szerzővel, a könyvvel, valamint a tudomány kiváltságával és méltóságával szembeni tiszteletlenség és lekicsinylés lehet.

S mi van akkor, ha a szerző történetesen olyan gazdag képzeletű, hogy sok betoldásra érdemes dolog jut még eszébe az engedélyeztetést követően, amikor a könyv még sajtó alatt van – ami nem ritkán megesis a legjobb és legszorgalmasabb írókkal, talán tucatszor is egy könyvben? A nyomdász nem mer eltérni az engedélyezett példánytól; ekkor ennyi alkalommal kell a szerzőnek az engedélyező elé járulnia, hogy ezeket az új kiegészítéseit is megnézzék; és sok útjába kerül, mire az ellenőrt – hiszen ugyanannak kell lennie – megtalálja, s az éppen rá is ér. Mindeközben vagy a nyomdának kell állnia, ami nem kis kár, vagy a szerző veszíti el legkiérleltebb gondolatait, és rosszabb állapotban kell útjára bocsátania a könyvet, mint ahogy befejezte, ez pedig a legnagyobb szomorúság és méreg, ami csak egy elhivatott íróat érhet.

S hogyan taníthat valaki tekintély birtokában, ami a tanítás életerege; hogyan léphet föl a könyvében tudósként – márpedig annak kell lennie, hiszen máskülönben inkább hallgatnia kellene –, hogyha mindaz, amit tanít, amit előad, gyámság alatt áll, alávetve atyáskodó ellenőre javításának, aki kitorölheti vagy megváltoztathatja mindazt, ami nincs pontos összhangban azzal a kicsinyes hangulattal, amit az ítéletének nevez? Az éles szemű olvasó aztán, amint megpillantja az akadémuskodva megadott engedélyt, nyomban a sarokba hajítja a könyvet, s így szól: – Utálom a diák tanárt, nem állhatom az olyan oktatót, aki egy felügyelő ököl gyámkodása alatt érkezik hozzám. Semmit sem tudok az engedélyezőről, csak azt, hogy arroganciája jeleként itt a saját kézjegye; de ki kezeskedik nekem az ő ítélőképessége felől? – Hát az állam, uram! – feleli a könyvárus, ám hamar kész a válasz: – Az állam kormányozhat, de nem lehet a bírálóm; s ugyanolyan könnyen tévedhet az ellenőr kiválasztásakor, ahogy ez az ellenőr is tévedhet a szerzőt illetően. Ez köztudott; és Sir Francis Baconnel szólva hozzáteheti, hogy „az ilyen engedélyezett könyvek csupán az idők nyelvét beszélnek”.³⁸ Mert lehetséges, hogy egy ellenőr megfontoltabban ítél, mint az átlag, ami nagy veszedelem az őt követők számára, csakhogy éppen a hivatala és megbízatása parancsolja neki, hogy semmit se engedjen át, csak amit a nép már elfogadott.

Bizony még ennél is siralmasabb, ha valamely elhunyt szerző munkája kerül a kezükbe, hogy nyomtatását vagy újranyomását engedélyezzék, jóllehet az illető életében sem tett szert hírnévre, sőt máig sem. Ha könyvében egyetlen merészebb élő mondatot is találnak, melyet az ihlettség tetőfokán írt le (és ki tudja, nem az isteni szellem diktálta-e neki?), ám a saját alantas és reszketeg hangulatukhoz nem illik, akkor – még ha maga Knox, egy királyság megújítója

³⁸ Francis Bacon *An Advertisement Touching the Controversies of the Church of England* (1589) című munkáját idézi szabadon Milton.

mondta is³⁹ – nem könyörülnek, és kihúzzák: egy nagy ember értelme vesz el a teljes utókor számára, egy érzéketlen ellenőr gyávasága vagy körültekintés nélküli elhamarkodottsága miatt. Hogy ez a sérelem nemrég milyen szerzővel történt meg és milyen könyvvel, melynek hű közzététele pedig olyannyira fontos lett volna,⁴⁰ azt most fölhozhatnám példaként, de inkább egy alkalmasabb időre hagyom.

Am ha e dolgokon nem háborodnak föl komolyan és idejében azok, akiknek hatalmukban áll orvosolni őket, s az effajta rozsdafoltok kirághatják a legfennköltebb könyvek legválasztékosabb mondatait is, és ilyen árulással fölérő csalást követhetnek el a legértékesebb emberek elárult hagyatékával szemben haláluk után, annál több gyászban lesz majd része az emberek azon szerencsétlen fajtájának, akiknek balsorsukra értelem jutott. Innentől kezdve senki se törekedjék a tudásra vagy az agyafúrtságnál többre; mert bizonyos, hogy az egyedül kellemes élet, amire mindenki vágyik majd, azé lesz, aki tudatlan és érzéketlen a magasabbrendű dolgok iránt, s aki közönséges makacs tökfej.

Különös megvetése ez minden élő és értelmes embernek, de igen nagy sérelmet okoz a holtak írásos műveinek és emlékezetének is, úgyhogy én a teljes nemzet lebecsülésének és lealacsonyításának látom. Én nem tudom olyan kevésbe venni mindazon találékonytságot, művészetet, szellemességet, komoly és megbízható bírálatot, ami Angliában megvan, mintha azt bármely húsz ember képessége, bármilyen jók legyenek is, megragadhatná; de még annál is kevésbé, hogy csak az ő felügyeletük mellett lehessen továbbadni, ha ők átszítették és leszűrték a szűrőiken, s hogy ne kerülhessen forgalomba az ő kezük bélyegzője nélkül. Az igazság és megértés nem olyan áru, amit monopolizálni lehetne, s jegyek, szabályok és hiteles mértékek alapján árusítani. Gondolnunk sem szabad arra, hogy az országban minden műveltségből piaci árut csináljunk, hogy bélyeget üssünk rá és engedéllyel lássuk el, mint szőtteseinket és gyapjúbáláinkat. Mi ez, ha nem olyan szolgaság, mint amit a filiszteusok kényszerítenek ránk: nem engedik, hogy magunk élezzük fejszéinket és ekevasainkat, hanem mindenfelől a húsz ellenőr műhelyébe kell mennünk javíttatni?⁴¹ Ha bárki téves dolgokat írt és terjesztett volna, melyek botrányosak a tisztességes életre nézve, visszaélve a megbecsüléssel, melyet értelme az emberek körében élvezett, s így elveszítette volna azt, hogyha bűnösségét megállapítván egyedül arra ítélnék, hogy a továbbiakban csak úgy írhat, hogy először egy kijelölt hivatalnok megvizsgálja, s kézjegyével igazolja, hogy most már biztonsággal olvashatjuk – ezt aligha tekinthetnénk egyébnek, mint szégyenletes büntetésnek. Ezért könnyen belátható, hogy milyen megalázó, ha az egész nemzet ilyen bizalmatlan és gyanakvó tilalom alá vonjuk: azokat is, akik még sosem követtek el efféle vétséget. Annál is inkább, hiszen az adósok és a bűnözők őrizet nélkül járhatnak-kelhetnek, az ártatlan könyvek viszont nem tehetik ki a lábukat a címlapjukon látható börtönőr nélkül.

³⁹ John Knox (1513 k.–1572) a skót reformáció vezéralakja volt.

⁴⁰ Talán Knox *The History of the Reformation of Religion within the Realms of Scotland* (1559–1566) című munkájára utal, melynek teljes szövege csak 1644-ben, Londonban jelenhetett meg. Valószínűbbnek látszik azonban, hogy a *book of greatest consequence* Edward Coke könyve, az *Institutes of Laws of England* (1628–1644): ennek utolsó két kötete ugyancsak 1644-ben látott napvilágot. Coke kéziratait 1634-ben királyi parancsra elkobozták, és csak egy 1641-es parlamenti határozat juttatta őket vissza a családhoz.

⁴¹ 1Sám 13,19–21.

De a közemberekkel szemben sem egyéb ez, mint a rosszallás kifejezése. Hiszen ha annyira féltjük őket, hogy egy angol röpiratot sem merünk rájuk bízni, akkor mi másnak tartjuk őket, mint könnyelmű, hitvány és tanulatlan népnek; olyan betegesnek és gyöngének a hit és a mérlegeterén, hogy semmit sem képesek lenyelni – hacsak nem egy ellenőr csövén keresztül? Nem tehetünk úgy, mintha ez gondoskodás vagy szeretet volna irántuk, ha egyszer azokon a pápista helyeken, ahol a világiakat olyannyira gyűlölik és megvetik, ugyanezzel a szigorral bánnak velük. Bölcsességnek sem nevezhetjük, hiszen a szabadosságnak csak egyetlen kitörését fékezi meg – sőt még azt sem: hiszen mindaz a romlás, amit megelőzni igyekeznek, gyorsabban tör be a többi ajtón, amelyeket pedig nem lehet bezárni.

Végezetül arról is árulkodik mindez, hogy rossz véleménnyel vagyunk a lelkészeinkről, akiknek jobban meg kellene bízunk az erőfeszítéseiben, és abban a hozzáértésben, amelyre rajtuk keresztül tesz szert a nyájuk; arról, hogy azt hisszük, az Evangélium minden jelenlegi és jövőbeli fénye s a folyamatos prédikációk ellenére mégiscsak egy olyan elvtelen, műveletlen, laikus tömeg hallgatja őket, akiket minden új iromány illata eltántoríthat a katekizmustól és a keresztény úttól. Bizony jó okkal bátortalaníthatja el a lelkészeket, ha ilyen kevésre becsüljük minden buzdításukat és a hallgatóiknak szerzett hasznot, hogy nem tartjuk őket alkalmasnak arra, hogy ellenőr nélkül rászabaduljanak három ív papirosra; hogy mindaz a lelki beszéd és tanítás, amit oly nagy számban és akkora kötetekben mondtak el, nyomtattak ki és tettek közzé, hogy mostanra szinte minden más könyv eladhatatlan, nem lehet elegendő vértzet egyetlenegy könyvecsével szemben,⁴² ha nem védi az *Imprimatur* Angyalvára.

S hogy valaki el ne hitesse Önökkel, Lordok és Közrendek, hogy ezek az érvek, melyek szerint a tudós emberek kedvét szegi az Önök rendelete, pusztá szóvirágok, nem pedig a valóság, elmesélhetném, amit más országokban láttam és hallottam, ahol az inkvizíció e fajtája zarnokoskodik. Ott ültem az ő tudósaikkal – mert ez a megtiszteltetés ért –, és boldognak mondtak, amiért a szabad filozófia földjén születtem (ennek vélték ők Angliát), ők maguk pedig nem tettek egyebet, mint hogy keserülték a szolgálai sorsot, amelyre az ő körükben jutott a tudomány; hogy ez volt, ami elhomályosította az itáliai szellem dicsfényét; hogy most már évek óta nem születik egyéb írás, csak dagályos hízelkedés. Ott történt, hogy megtaláltam és meglátogattam a híres Galileót,⁴³ aki az Inkvizíció rabságában öregedett meg, mert a csillagászat terén máshogy gondolkodott, mint a ferences és dominikánus ellenőrök. És tudtam ugyan, hogy Anglia éppen akkor nyög a lehangosabban a főpapság igája alatt, mégis a jövő boldogság zálogának tartottam, hogy más nemzetek olyannyira meg vannak győződve a szabadságáról. Nem is reméltem azonban, hogy máris azok az értékes emberek szívják a levegőjét, akik majd elvezetik a szabadulásra, melyet az idők semmilyen fordulata sem feledtet majd el, ami még a világra vár. Mikor pedig végre elkezdődött, kicsit sem félttem tőle, hogy azokat a panaszszavakat fogom majd hallani a tudós emberektől otthon, a Parlament idején, egy engedélyeztetési rendelet miatt, mint amelyeket más vidékeken az ottani tudósoktól hallottam az Inkvizícióról. S ez olyan általános nézet volt, hogy amikor föltártam előttük, hogy magam is osztom az elégedet-

⁴² Az eredetiben az *enchiridion* kifejezés kettős értelmén („könyvecske”, illetve „tör”) alapuló szójáték.

⁴³ Milton 1638-as itáliai útja során találkozhatott Galileo Galileivel (1564–1642), akinek nagy tisztelője volt, s az *Elveszett Paradicsom* több helyén is említi.

lenségüket – elmondhatom, ha nem veszik rossz néven –, bizony azt a férfíút, akit tisztességes *quaestori* munkája megkedveltetett a szicíliaiakkal, sem ösztökélték jobban a Verresszel szembeni föllépésre,⁴⁴ mint engem az a kedvező vélemény, amelyet azoktól hallottam, akik az Önök tisztelői, s akiket Önök ismernek és becsülnek. Elhalmoztak kérésekkel, és győzködtek, hogy ne adjam föl a reményt, és állítsam össze, amit a helyes értelem csak eszembe juttat a tudomány érdemtelenül viselt béklyóinak eltávolítása érdekében. Hogy tehát mindez nem az egyéni képzelet szüleménye, hanem mindazok közös panasza, akik elméjüket és tanulmányaikat a tömegeké fölé emelték, készen arra, hogy előmozdítsák másokban az igazságot és másoktól befogadják azt, arról ennyi éppen elég lesz.

S az ő nevükben nem titkolom, sem barátira, sem ellenségre tekintettel, hogy mi az általános szóbeszéd. Az, hogy ha ismét inkvizícióra és engedélyeztetésre kerül sor, s ha annyira nem bízunk meg magunkban, és annyira gyanakszunk mindenkire, hogy minden könyvtől és minden levél rezdülésétől már azelőtt félünk, hogy megtudnánk, mit tartalmaz; ha egyesek, akiket nemrégén még kis híján eltiltottak a prédikálástól, most azért jönnek, hogy ők tiltsanak el bennünket az olvasástól, kivéve attól, ami nekik tetszik – nos, akkor nem gondolhatunk másra, mint hogy némelyek második zsarnokságra törnek a műveltség fölött, és hamarosan vitán felül áll majd, hogy minálunk semmi különbség nincs a püspökök és a presbiterek között, sem nevükben, sem lényegükben. Nem titok előttünk, hogy a főpapság azon hibái, melyek azelőtt huszonöt vagy huszonhat székre elosztva terhelték a népet, most együttesen sújtják a tudást: midőn egy kis tanulatlan egyházközség lelkésze most egy csapásra egy nagy egyházmegyéni könyv fölött kap érseki hatalmat, s mégsem veszíti el másik megbízatását, hanem megtarthatja, afféle titkos hivatalhalmazoként. Aki nemrégén még az egyetemet nem végzetek pusztá fölszentelését is helytelenítette, s tagadta, hogy a püspökök kizárólagos joghatósággal bírának akár a legegyszerűbb egyháztag fölött is, az most otthon, saját székében ülve mindkettőt gyakorolja az igen értékes és kiváló könyvek s igen tehetséges szerzőik fölött.

Mi nem ezeket a fogadalmak és nyilatkozatok tettük! Ez nem a főpapság eltörlése; ez csupán a püspökök cseréje; nem egyéb, mint az érseki palota átmentése az egyik hatalomból a másikba; nem más, mint a régi kánonjogi trükk, mellyel a bűnös kiváltja az elégtételt. Ha most megijedünk egy előzetesen nem engedélyezett füzet miatt, egy idő után már félni fogunk minden összejöveteltől, majd pedig titkos összejövetelnek nézünk minden keresztény találkozáshoz. Ám biztos vagyok benne, hogy az igazságosság és az állhatatosság szabályai által kormányzott állam vagy a hit és az igaz tudás sziklájára alapozott és fölépített Egyház nem lehet ilyen kishitű. Ameddig a vallás dolgai nem rendeződtek, addig az, hogy az írás szabadságát olyan fegyelem korlátozza, amelyet a főpapoktól vettünk át, azok pedig az Inkvizíciótól tanulták; az, hogy mindnyájunkat ismét egy engedélyező jóindulatára bízunk, szükségszerűen kétséget és bátortalanságot kelt minden művelt és vallásos emberben.

⁴⁴ Marcus Tullius Cicero politikusi pályája elején, szicíliai *quaestorságát* követően, Kr. e. 70-ben indított pert Caius Verres (Kr. e. 120 k. – 43) ellen, amiért az *proconsuli* éve alatt messzemenően visszaélt hatalmával, megfélemlítve és megkárosítva a helybeliket.

Ki ne ismerné föl e politikai lépés kifinomult ravaszságát, és hogy kik a kitervelői; hiszen úgy volt, hogy a püspököket szélnék eresztik, és minden nyomda kinyithat – a Parlament idején ez a nép veleszületett joga és privilégiuma, a fény előtörése volt. Most azonban, hogy a püspököket lemondatták és eltávolították az Egyházból, mintha a mi reformációnk csupán arra törekednék, hogy másoknak csináljon helyet az ő székükben, más elnevezéssel. A püspöki mesterkedések újfent szárba szökkennek, az igazság tömlőjéből nem folyhat több olaj, a nyomtatás szabadságát ismét szolgástorba, egy húsztagú főpapi bizottság igájába taszítják; a nép előjoga semmivé lesz, s ami még rosszabb, a tudomány szabadságának is ismét nyögnie kell, ráadásul a régi láncait – miközben a Parlament még ülészik. Pedig a saját legutóbbi vitáik és a főpapokkal szembeni védekezésük emlékeztethetné őket, hogy ez az akadékoskodó erőszakosság jobbára éppen olyan eredményre vezet, amely kitűzött céljával ellentétes: ahelyett, hogy folszámolná a szektákat és a szakadár csoportokat, fölemeli őket, és rangot ad nekik. „A gondolatok büntetése csak növeli a tekintélyüket – mondta St. Albans vikomtja –, s a betiltott írásról azt gondolják, hogy az igazság szikrája, mely azok szeme közé repül, akik el akarják fújni.”⁴⁵ Ez a rendelet ilyenformán a szekták tápláló szülőjének bizonyulhat, de könnyedén bemutatom, hogyan lesz mostohája az igazságnak: mindenekelőtt azért, hogy képtelenné tesz bennünket annak a megőrzésére, amit már eddig is tudunk.

A gondolkodó ember jól tudja, hogy hitünk és tudásunk a gyakorlattal erősödik, ahogy a tagjaink és az izomzatunk is. Az Írás áramló forráshoz hasonlítja az igazságot:⁴⁶ ha vizei nem áramlanak folyamatosan, akkor az alkalmazkodás és a megszokás mocsarává silányulnak. Lehet valaki eretnek az igazságban; s ha más magyarázat híján csak azért hisz dolgokat, mert a lelkész azt mondta neki vagy mert a Zsinat úgy határozott,⁴⁷ akkor a hite igaz ugyan, mégis maga az igazság válik az ő eretnekségévé.

Nincsen olyan teher, amelyet szívesebben adna át másnak az ember, mint vallásának felügyeletét és ápolását. Vannak – ki ne tudná, hogy vannak? – a protestánsok és a buzgó hitvallók között is, akik éppoly tökéletesen megingathatatlan hitben élnek és halnak, mint bármely lorettói pápista. Ha egy vagyonos ember, aki élvezeteinek és saját hasznának rabja, úgy találja, hogy a vallás olyan bonyolult üzlet, és olyan sok az apró-cseprő számla, hogy a sok szövevény közepette képtelen nyomon követni, akkor hát mit tegyen? Szeretné, ha vallásos embernek tartaná, s ha nem maradna el ebben szomszédai mögött. Mi mást tesz hát, mint hogy elhatározza: fölhagy a küszködéssel, és keres magának egy ügynököt, akinek a gondjára és felelősségére bízhatja vallási ügyeinek teljes vitelét? Az illetőnek valami elismert és megbecsült papi személynek kell lennie. Hozzá ragaszkodik, vallásosságának teljes árukészletét, minden zárral és kulccsal, az ő felügyeletére bízva; de voltaképpen ezt a személyt teszi meg a vallásává; az ő társasága a saját kegyessége kellő bizonyítékának és biztosítékának tekinti. Úgyhogy emberünk azt mondhatja, vallása már nem bensőjében lakozik, hanem osztható ingóság lett, és aszerint jön-megy körülötte, hogy az illető meglátogatja őt. Ő pedig vendégül látja, ajándékokat ad neki,

⁴⁵ Francis Bacon (St. Alban vikomtja) főntebb idézett gondolatának előzménye. Vö. Francis Bacon: *An Advertisement Touching the Controversies of the Church of England* (1589).

⁴⁶ Pl. Péld 18,4.

⁴⁷ A Parlament mellett 1643 és 1653 között működő, hittudósokból és parlamenti tagokból álló westminsteri zsinat (*Westminster Assembly of Divines*).

megeteti, elszállásolja; vallása este hazajön hozzá, imádkozik, bőséges vacsorát kap, s teljes kényelemben nyugovóra tér; fölkel, fogadja a köszöntést, és az édes bor vagy valami jó fűszeres sör után – jobban bereggelizve, mint az, aki reggel étvággal fogyasztott volna akár zöld füget is Betánia és Jeruzsálem közt⁴⁸ – vallása nyolckor elsétál, otthagya kedves vendéglátóját az üzletben, hogy egész nap vallástalan módon kereskedjék.

Vannak másfajta emberek is: amikor meghallják, hogy mindent előírnak, mindent szabályoznak és megállapítanak, és csak azt szabad leírni, ami átjut bizonyos adóbérlők vámházain, melyek föladata, hogy tonnára és fontra lemérjenek minden szabadon kimondott igazságot – nos, ők egyenesen az Önök kezére adják magukat, s olyan valláshoz igazítják és szabják mondanójukat, amelyet csak Önök kívánnak. Élvezet, pihenés és kellemes időtöltés lesz őket olvasni, amivel napkeltétől napnyugtáig elmegy a nap, s az unalmas évet kellemes álommá ringatja. Mi szükség arra, hogy azon törjék a fejüket, amit mások már szigorúan és visszavonhatatlanul a maguk kezébe vettek? Ezek azok a gyümölcsök, amelyeket az együgyű nyugalom és tudásunk fölszámolása terem majd a nép körében! Milyen jó és milyen kívánatos az effajta engedelmes összhang! Milyen nagyszerű szabályok szerint forrasztana egybe mindnyájunkat! Kétségkívül tartós és szilárd keret volna ez, amelyet csak a januári fagy hozhat létre.

De magának a papságnak a körében sem lesz sokkal jobb következménye. Nem újdonság, hogy a fizetésben részesülő egyházközségi lelkész, aki kellemes javadalmaival mintegy Hercules oszlopain pihen, ha nincs semmi egyéb, ami tanulásra készítse, könnyen hajlik majd rá, hogy egy egyetemi végzettség józanul fölhalmozott készleteivel, egy angol nyelvű konkordanciával és egy közhelygyűjteménnyel, valamint egy korrespondanciával és egy idézetgyűjteménnyel be is fejezze a szellem világába tett kirándulását, hogy onnantól a közismert kútfők tanításának állandó köreit rója, kigyűjtse a szóhasználatukat, motívumaikat, jeleiket és eszközeiket, melyekből, mint egy ábécéből vagy hangsorból kialakítva és átalakítva, különbözőképpen össze- és szétkapcsolva, egy kis könyvismerettel és kétórányi elmélkedéssel kimondhatatlan alaposággal fölkeszülhet akár többheti prédikáció előadására, hogy ne is említsem a sorközi jegyzetek, breviáriumok, szinopszisok és egyéb segédeszközök végtelen segítségét. De oly nagy halmokban állnak a könnyebb szentírási szövegekről szóló beszédek nyomtatott példányai is, hogy akik a mi londoni Szent Tamásunk sekrestyéjében – s adjuk még hozzá Szent Mártont és Szent Hugót – kereskednek, azok sem tartanak szent küszöbeiken belül több eladó készáru: sosem kell tehát a szószék ellátmányának ínségétől félnie, mert van, ahol bőségesen fölfrissítheti készletét. Ha viszont háza nincsen hátulról és oldalról körülzáncolva, a hátsó ajtaját sem fedezi a szigorú ellenőr, s olykor-olykor előbukkanhat egy merész könyv, hogy megrohamozza valamelyik régi gyűjteményének erődítéseit – akkor ez arra készíti őt, hogy maradjon talpon, virrasszon, állítson jó öröket és ajtónállókat bevett nézetei köré, hogy társaival járőrözzön, azon aggódva, nehogy nyájából akárcsak egyet is elcsábítsanak: ez őket is képzetebbé, gyakorlottabbá és fegyelmezettebbé tenné. S adja Isten, hogy az ehhez szükséges szorgalomtól irtózva ne áhítozzunk arra, hogy az engedélyeket előíró Egyház ellustuljon.

Hiszen ha biztosak vagyunk abban, hogy jó úton járunk, és nem bűnös módon tartjuk kezünkben az igazságot, ami nem fordulhat elő; ha nem tekintjük saját tanításunkat gyöngé és

⁴⁸ Mt 21,18–19, Mk 11,12–13.

felszínes dolognak, s a népet tanulatlan és vallástalan élvhajhász csöcselékeknek; akkor mi lehet helyesebb, mint ha egy jó ítélőképességű, tanult ember – akinek a lelkiismerete, amennyire tudjuk, éppolyan jó, mint azoké, akiktől mi tanultuk, amit tudunk – nem titkon, házról házra járva (mert ez a veszedelmesebb), hanem nyilvánosan, írásban teszi közzé a világnak, hogy mi a véleménye, s hogy amit most gondolunk, miért nem lehet helytálló? Krisztus ragaszkodott hozzá, mintegy a maga igazolásaként, hogy nyilvánosan prédikáljon; de az írás még nyilvánosabb, mint a prédikálás; s ha szükséges, könnyebb megcáfolni, hiszen oly sokan vannak, akiknek éppen az a foglalkozása és hivatása, hogy ők legyenek az igazság bajnokai; s ha ezt elhanyagolják, akkor mi mást hibáztathatunk, mint az ő lustaságukat vagy alkalmatlanságukat?

Így akadályoz és szoktat le bennünket ez az engedélyeztetési eljárás annak a valódi tudásáról, amiről azt hisszük, hogy tudjuk. Nem is taglalom, hiszen részletkérdés, hogy mennyire károsítja és akadályozza magukat az ellenőröket szolgálatukban – jobban, mint bármely világi foglalkozásban – az, ha úgy akarják ellátni hivatalukat, ahogy kellene, s ezért szükségképpen el kell hanyagolniuk egyik vagy másik kötelességüket: a saját lelkiismeretükre bízom, hogy miként döntenek erről.

A föltárni tervezett dolgok közül hátra van még az a hihetetlen veszteség és kár, amit az engedélyeztetés terve okoz; nagyobb veszteség ez, mint ha valamely ellenségünk a tenger felől elzárna valamennyi öblünket, kikötőnket és folyótorkolatunkat: akadályozza és késlelteti legdrágább cikkünk, az igazság behozatalát. Ezt bizony elsőként a keresztényellenes rosszindulat és mesterkedés vezette be és hozta gyakorlatba azzal a kifejezett céllal, hogy – ha lehetséges – kioltsa a Reformáció fényét, és megszilárdítsa a hamisságot. Nem sokban különbözött ez attól a politikától, amellyel a nyomtatás tilalma révén a török óvja a maga Koránját. Ne is tagadjuk, hanem valljuk meg büszkén, s a legtöbb népnél hangosabban küldjük az Ég felé hálánkat és dicsőítésünket, amiért ilyen nagy mértékben élvezhetjük az igazságot, különösen ami a köztünk és a pápa, valamint segédei, a főpapok között fennálló vitás pontokat illeti. Csakhogy aki azt gondolja, hogy itt megállhatunk, és letáborozhatunk, mert eljutottunk a reformáció legteljesebb látványához,⁴⁹ amit csak mutathat nekünk a halandók tükre, melyben szemléljük, mielőtt eljutnánk a boldogságos szinelátásra⁵⁰ – az épp ezzel a véleményével nyilvánítja ki, hogy még igen messze van az igazságtól.

Az igazság egyszer csakugyan a világra jött, isteni Mesterével együtt;⁵¹ tökéletes alakja volt, dicsőséges látvány: mikor azonban Ő fölment a mennybe, és utána az apostolai is elszenderültek, akkor nyomban megjelent a csalók elvetemült fajtája, akik – ahogy az egyiptomi Tüphón és összeesküvő társai a történet szerint⁵² Ozirisz istennel bántak – elfogták a szűzi Igazságot, gyönyörű alakját ezer darabra aprították, és beleszórták a négy szélbe. Attól az időtől kezdve az Igazság szomorú barátai, már akik meg mertek jelenni, föl-le járkáltak, azt a gondos keresést utánozva, amellyel Ízisz kutatta Ozirisz megcsonkított testét, egyik tagját a másik után szedve össze, ahogy csak ráleltek. Még nem találtuk meg valamennyit, Lordok és Közrendek, és soha

⁴⁹ Ahogy Mózes halála előtt megpillanthatja az Ígéret Földjét: MTörv 34,1–4.

⁵⁰ 1Kor 13,12.

⁵¹ Jn 1,17.

⁵² Plutarkhosz (46 k. – 120) erkölcsi tárgyú írásainak V. könyvében (*Moralia* 351c–384c) olvashatjuk Ízisz és Ozirisz történetét.

nem is fogjuk a Mester második eljövételéig; ő fogja összerakni az összes ízületet és tagot, s a gyönyörűség és tökéletesség halhatatlan formájává állítja össze őket. Ne tűrjék el, hogy ezek az engedélyezésről szóló tilalmak ott álljanak minden lehetséges helyen, tiltva és zavarva azokat, akik tovább keresgélnek, akik igyekeznek megadni a végtisztességet vértanú szentünk széttépett testének.

Fényünkkel dicsekszünk; de ha nem bölcsen tekintünk magára a Napra, akkor sötétségbe taszít bennünket. Ki képes kivenni azokat a bolygókat, melyek gyakran lángba borulnak, és azokat az igen erős fényű csillagokat, melyek a Nappal együtt kelnek és nyugszanak, ameddig pályájuk ellentétes irányú mozgása az égbolt olyan pontjára nem juttatja őket, ahol este vagy reggel láthatóak? A fényt, amelyet megszereztünk, nem azért kaptuk, hogy folyton azt nézzük, hanem hogy a tudásunktól egyre távolabb eső dolgokat is fölfedezzünk vele. Nem az tesz bennünket boldog nemzetté, ha kivetkőztetünk egy papot, ha megfosztunk egy püspököt a süvegétől, s eltávolítjuk őt a presbiteriánusok nyakáról. Nem, ha más dolgokba, melyek az Egyházban s a gazdasági és politikai élet rendje szempontjából ugyanilyen fontosak, nem tekintünk bele, és nem reformáljuk meg őket, akkor olyan sokáig néztünk a Zwingli és Kálvin által ránk sugárzott lobogó fénybe, hogy teljesen elvakított. Vannak, akik folyton a szakadárookra és a szektákra panaszkodnak, és olyan kellemetlenek, hogy senki sem ért egyet kijelentéseikkel. Az ő gőgjük és tudatlanságuk okozza a zavart, azoké, akik sem szelíden meghallgatni, sem meggyőzni nem képesek, de akik szerint mindent el kell törölni, ami nem található meg az ő *Foglalatukban*.⁵³ Ők a zavarkeltők, ők az egység megosztói, akik maguk sem teszik meg és másoknak sem engedik, hogy egyesítsék azokat a szétszabdalt darabokat, amelyek még mindig hiányoznak az Igazság testéből. Hogy mindig kutassuk, amit nem tudunk, annak segítségével, amit tudunk; hogy az igazságról közelítsünk az igazsághoz, ahogy megtaláljuk (hiszen testének egésze egynemű és arányos): ez az arany szabály a teológiában éppúgy, mint az aritmetikában, és ez hozza létre a legjobb harmóniát az Egyházban; nem a hideg, közönyös és belsőleg megosztott elmék erőltetett és külsődleges egysége.

Anglia Lordjai és Közrendjei! Fontolják meg, milyen nemzetből származnak, s hogy milyen nemzetet kormányoznak: nem lassú és tompa, hanem fürge, találékony és eleven szellemű nemzetet, mely az új dolgok kitalálásában ötletes, a vitában kifinomult és erőteljes, és képes elérni a legnagyobb magasságot is, ahová csak az emberi képesség fölemelkedhet. Ezért a legelmélyültebb tudományok tanulmányozása olyan ősi és olyan előkelő helyet foglal el körünkben, hogy az igen megbízható ítéletű régi szerzők még arról is meg voltak győződve, hogy Püthagorasz iskolája és a perzsa bölcelet is ennek a szigetnek az ősi filozófiájából vette kezdetét. S a bölcs és művelt római, Iulius Agricola is, aki egykor Caesar kormányzója volt itt, többre tartotta Britannia természetes értelmét, mint a franciák erőltetett tanulmányait. Az sem véletlen, hogy a komoly és termékeny Erdély is évente elküldi hozzánk, egészen Oroszország hegyes határaitól és a hercyniai erdőkön túlról – nem ifjait, hanem meglelt férfait, hogy elsajátítsák nyelvünket és teológiai ismereteinket.

Mégis jó okunk van azt gondolni, hogy ami mindezekén túl van, a Mennyek kegye és szeretete különös jóindulattal viseltetik irántunk és kedvel bennünket. Mi másért választotta volna

⁵³ A korszak több doktrinális összegzésének címében szerepel a *Syntagma* szó, a legismertebb talán Amandus Polanus munkája, a *Syntagma Theologiae Christianae* (1609–1610).

ezt a nemzetet bármelyik más előtt, hogy belőle mint Sionból kiáltassék ki és hangozzék föl a Reformáció első híre és harsonája egész Európa felé? S ha főpapjaink nem léptek volna föl olyan csökönyös elvetemültséggel Wycliffe isteni és csodálatra méltó szellemével szemben, hogy szakadárként és újitóként elhallgattassák, akkor talán sem a cseh Husz és Jeromos, de bizony még Luther és Kálvin neve sem vált volna ismertté: valamennyi szomszédunk reformációjának dicsősége teljességgel a mi érdemünk. Most azonban, hogy megátalkodott papságunk erőszakosságával lealacsonyította az ügyet, azoknak lettünk legutolsó és legelmaradottabb tanítványai, akikhez Isten tanítókként küldött bennünket. Jelenleg minden jel együttállása és a szent és elhivatott emberek naponta ünnepélyesen kinyilvánított általános megérzése ismét arra mutat: Isten rendelkezése új és nagy korszakot nyit az ő Egyházában magának a Reformációnak a megreformálására. Mi mást tesz tehát, mint hogy szolgáljunk és szokása szerint az ő angoljainak mutatkozik meg? Mondom, szokása szerint, s elsőként minékünk – jóllehet mi nem fogadjuk meg a tanácsait, és méltatlanok vagyunk rájuk.

Nézzék most már ezt a hatalmas várost: a menedék városát, a szabadság székhelyét, melyet az ő védelme ölel körbe és vesz körül; a háború műhelyében sincs több üllő és kalapács, hogy az ostromlott igazság védelmére kikovácsolják a fölfegyverzett igazságosság páncélját és hadiszerszámaikat, mint ahány toll és fej virraszt itt, buzgó lámpáik mellett ülve, fontolgtatva, keresgélve, új fogalmakat és eszméket forgatva, amelyekkel tiszteletük és hódolatuk jeleként megajándékozhatják a közelgő Reformációt: mások, elfogadva az értelem és meggyőzés erejét, gyorsan elolvasnak és próbára tesznek mindent. Mi többet várhatna az ember a tudás keresésére ennyire hajlamos és készséges nemzetől? Mi mást kívánhatna egy ilyen ígéretes és termékeny talajra, mint bölcs és hűséges munkásokat, hogy tudós népet alkossanak, a próféták, bölcsök és értékes emberek nemzetét? Az aratásig még több mint öt hónap van hátra – ide azonban öt hét sem kellene, ha volna szemünk, melyet fölemelhetnénk: a mezők máris fehérlenek.⁵⁴

Ahol nagy a tudásvágy, ott szükségképpen sok vita, sok írás és sokféle vélekedés lesz; hiszen a jó emberekben meglévő vélekedés nem egyéb, mint a formálódó tudás. A szektáktól és szakadároktól való alaptalan rettegésünkben azt az őszinte és buzgó tudásszomjat károsítjuk, melyet Isten szított föl városunkban. Amin egyesek siránkoznak, azon inkább örvendeznünk kellene, inkább dicsérnünk az emberek közt ezt a kegyes vakmerőséget, hogy ismét saját kezükbe vegyék vallásuk rosszakra bízott gondozását. Egy csipetnyi nagyvonalú előrelátás, egy kis egymás iránti türelem és egy morzsányi irgalom egybekovácsolhatja és közös testvéri igazságkeresésben egyesítheti ezt a szorgalmat, már ha képesek vagyunk meghaladni azt a főpapi hagyományt, hogy a szabad lelkiismeretet és a keresztény szabadságot emberi kánonokba és előírásokba kényszerítjük. Nem kétlem, hogyha egy nagyszerű és okos idegen érkezne közénk, aki elég bölcs ahhoz, hogy átlássa a nép jellemét és vérmérsékletét, s hogy miként kell azt kormányozni, az – megfigyelve magasztos reményeinket és céljainkat, gondolataink és magyarázataink fáradhatatlan készségét az igazság és a szabadság keresésében – úgy kiáltana föl, ahogy annak idején Pürrhosz, elámulva a rómaiak tanulékonyágán és bátorságán: „Ha ilyen embereim volnának Epeiroszban, nem tétováznam belefogni a legnagyobb tervbe, amit csak ember megkísérelhet, hogy boldoggá tegyen egy Egyházat vagy királyságot.”

⁵⁴ Jn 4,35.

Mégis ők azok az emberek, akiket szakadároknak és szektásnak kiáltanak ki. Mintha az Úr templomának építése során, mikor egyesek fejtették, mások faragták a márványt, megint mások a cédrusokat vágták, lettek volna ott olyan esztelen emberek, akik nem voltak képesek végiggondolni, hogy sokféle szakadásnak és széthúzásnak kell kialakulnia a kőfejtőben és a fűrésztelepen, amíg Isten háza fölépülhet, és hogy amikor minden követ szakértő módon összeraktak, azok akkor sem forrhatnak hézagmentes egységbe: ebben a világban csakis egymás mellett állhatnak; és az épület egyes darabjai sem lehetnek mind azonos formájúak; sőt, inkább abban áll tökéletessége, hogy a mérsékelt sokféleségből és a testvéri hasonlósággal egyidejűleg fönnálló különbözőségekből, mely azonban nem borítja föl az arányait, emelkedik ki az a jótékony és kecses szimmetria, amely az egész szerkezet és építmény dicséretére válik.

Legyünk ezért megfoltoltabb építők, bölcsőbbek a lelki építkezés során, mikor a nagy megújulást várjuk. Mert úgy látszik, most jön el az idő, amikor Mózes, a nagy próféta örvendezve ülhet a mennyekben, látva beteljesedni emlékezetes és dicső kívánságát, hogy nemcsak a hetven vénünk lesz prófétává, hanem az Úr egész népe.⁵⁵ Nem csoda hát, hogy néhányan irigylük őket – s köztük talán jó emberek is, akik azonban még fiatalok a jóságban, mint akkoriban Józsué volt. Emészti magukat és saját gyöngeségük miatt szenvednek, aggódva, nehogy ezek a csoportosulások és alcsoportok a vesztünket jelentsék. Az ellenség megint csak tapsol, és várja az órát: mikor egészen földarabolták magukat, mondja, kellően kicsiny pártokra és frakciókra, akkor majd eljön a mi időnk. Ostoba! Nem látja az erős gyökeret, amelyből mindannyian kinőttünk, még ha szerteágazunk is: és nem is fog félni, ameddig nem látja, hogy fölaprózott csapattesteink keresztül-kasul vágnak az ő rosszul egyesített és nehezen mozduló seregén. Arról pedig, hogy jobb reménnyel kell lennünk mindezen föltételezett szekták és szakadások felől, és nem kell hinnünk ebben a – talán őszinte, bár túlságosan félnék – aggodalomban, mely e tekintetben nyomaszt bennünket, s hogy a végén nevetni fogunk azokon, akik rosszindulatúan örvendenek különbségeinknek, a következő indokok győznek meg engem.

Először is az, hogy amikor egy város úgyszólván ostrom alatt van és körbezárták, hajózható folyóját eltorlaszolták, betörések és rajtaütések körös-körül, s a híresztelés szerint a csaták és összecsapások már a falaknál és a külváros árkaiban zajlanak⁵⁶ – ekkor a nép, vagy nagyobbik része, többen, mint máskor, csakis a legmagasabb rendű és legfontosabb változtatnivalók tanulmányozásával elfoglaltan, szokatlan és csodálatos módon vitázik, érvel, olvas, olyan dolgokat gondol ki és magyaráz, amelyekről korábban nem esett szó és nem is írtak, s mindenekelőtt egyedülálló jóindulatát, elégedettségét és bizalmát fejezi ki az Önök bölcs előrelátása és biztos kormányzása iránt, Lordok és Közrendek; s ebből meríti lovagias bátorságát és ellenségei iránti megalapozott megvetését, mintha sokan volnának köztünk olyan nagy szellemek, mint az a római, aki mikor Hannibal már-már a várost ostromolta, megvásárolta – nem is alacsony áron – azt a földdarabot, amelyen maga Hannibal táborozott a seregével.

Aztán ez szerencsés sikerünk és győzelmünk erős és kedvező előjele is. Mert amint a test esetében, mikor a vér frissessége, a tiszta és erőteljes – nemcsak az életerőkre, de a gondolkodási képességekre, valamint a szellem és kifinomultság legélesebb és legvilágosabb műveleteire is ki-

⁵⁵ Szám 11,24–29.

⁵⁶ Milton itt 1642 novemberének eseményeit idézi föl.

terjedő – lélek azt mutatja, hogy a test milyen jó helyzetben és állapotban van; úgy ha a nép derűje hasonlóan eleven, mint akikben nemcsak annyi erő van, amivel saját szabadságukat és biztonságukat képesek megvédeni, hanem marad is, amit szilárd és kellően árnyalt álláspontjuk kidolgozására és új gondolatokra fordítsanak, az annak a jele, hogy nem vagyunk leépülve, s nem a végzetes bomlás felé haladunk, hanem levetjük a romlás öreg és ráncos bőrét, hogy túléljük e fájdalmakat, és újra fiatalon ragyogjunk föl, rálépve az igazság és a sikeres erény dicsőséges útjaira, arra hivatottan, hogy e későbbi korokban is nagyok és tiszteletre méltóak legyünk. Gondolatban egy nemes és hatalmas nemzetet látok, ahogy fölkel, mint egy erős ember alvás után, s lerázza győzhetetlen bilincseit; olyannak látom, mint a sást, aki új tollat növeszt, s káprázat nélkül a déli verőfényre nyitja szemét; magában a mennyei sugárzás forrásában tisztítja és fűrészi elkínzott látását; miközben az ijedező madárrajok zajonganak körülötte – köztük azok, akik a homályt kedvelik –, elámulva a sas szándékán, s irigy csattogásukkal a szekták és szakadá-sok évét jósolják.

Mit tennének hát Önök? El kellene nyomni a tudás és az új fény egész virágzó vetését, mely már kisarjadt ebben a városban, s naponta szárba szökken? Vagy följük helyezni egy húsz árdrágítóból álló oligarchiát, hogy ismét kiéheztessék elméinket, és csak azt tudjuk majd, amit szakajtójukkal ők mérnek ki nekünk? Higgyék el, Lordok és Közrendek, aki ilyen elnyomást javasol Önöknek, az voltaképpen azt terjeszti elő, hogy saját magukat nyomják el; hamarosan megmutatom, hogyan. Ha az a kívánságuk, hogy a szabad írás és szabad szólás kiváltó okát megismerjék, akkor nem lehet valódibb okot megjelölni, mint az Önök mérsékelt, szabad és emberséges kormányzatát. A szabadság az, Lordok és Közrendek, amelyet az Önök bátor és szerencsés tanácsai szereztek meg nekünk. A szabadság minden nagy gondolat dajkája – ez az, ami szellemünket mennyei hatásként könnyűvé tette és megvilágosította; ez az, ami értelmünket fől szabadította, fölerősítette, és eddigi önmagánál sokkal magasabbra emelte.

Önök csak akkor csonkíthatják meg képességeinket és tudásunkat, csak úgy tehetnek az igazság kevésbé eltökélt keresőivé, ha előbb önmagukat, akik bennünket ilyenekké alakítottak, teszik igaz szabadságunk kevésbé lelkes híveivé és megalapozóivá. Válhatunk ismét tudatlanná, vadállatává, felszínessé és szolgálivá, ahogyan Önök találtak bennünket; ekkor azonban először Önöknek kell olyanokká válniuk, amilyenek nem lehetnek: elnyomók, önkényesek és zsarnokok, amilyenek azok voltak, akiktől Önök szabadítottak meg bennünket. Hogy szívünk most többre vágyik, gondolataink magasabbra hágtak a legnagyobb és legvilágosabb dolgokat keresve és várva, az az Önök belénk oltott erényének a gyümölcse. Ezt nem tehetik semmivé, hacsak meg nem erősítenek egy már eltörölt, könyörtelen törvényt, amelynek értelmében az atyák tetszésük szerint kitagadhatják saját gyermekeiket. Akkor pedig ki ragaszkodnék a leginkább Önökhöz, és ki buzdítana erre másokat is? Nem az, aki a ruhapénz és a négyfilléres hajópénz miatt fog fegyvert. Bár nem kifogásolom a jogos kiváltságok védelmét, mégis jobban szeretem a nyugalmat – már ha csak erről volna szó. Adják meg nekem – minden más szabadságot megelőzően – a tudás, a szólás és a lelkiismeret szerinti vita szabadságát.

Nem tisztem megmondani, hogy mit lenne a legokosabb tenni, ha annyira fájdalmasnak és méltánytalannak találják valamely vélemény elhallgattatását újdonsága vagy a szokásszerű elfogadásra való alkalmatlansága miatt. Csupán elismétlem, amit az Önök egyik tiszteletre méltó tagjától tanultam, egy igazán nemes és jámbor főúrtól, akit, ha nem áldozta volna életét és vagyonát az Egyházra és az államra, most nem hiányolnánk és siratnánk, mint e gondolat értékes és vitán fölül álló patrónusát. Ismerik őt, ebben biztos vagyok; a tisztesség kedvéért – legyen

örökké része benne – mégis megnevezem őt, Lord Brookot.⁵⁷ Mikor a püspökségről írt, mellékesen a szektákról és szakadárokról is szólva, Önökre hagyta a szavazatát, pontosabban már végakarátának utolsó szavait, amelyeket, jól tudom, Önök mindig becsben és tiszteletben fognak tartani. Olyannyira tele van jámborsággal és élő irgalommal, hogy annak a végrendeletén kívül, aki tanítványaira szeretetet és békét hagyott, egy sem jut eszembe, amelyben gyöngédebb és békésebb szavakat olvastam vagy hallottam volna. Ebben arra buzdít, hogy türelemmel és alázattal hallgassuk meg azokat – bármilyen rágalmak ériék is őket –, akik tisztán vágnak élni, úgy követve Isten rendelkezéseit, ahogy lelkiismeretük legjobb iránymutatása tanácsolja nekik, és hogy viseljük el őket, még ha bizonyos fokig el is térnek tőlünk. A könyv a maga teljességében többet is mond majd nekünk, ha nyilvánosságra hozzák; ráadásul a Parlamentnek ajánlotta a szerző, aki életében és halálában egyaránt megérdemli, hogy a ránk hagyott tanácsait ne tegyük olvasatlanul félre.

S most különösen itt az ideje, hogy a jog védelmét élvezve leírjuk és kimondjuk, ami segítheti a forrongó dolgok további megvitatását. Indokolt volna most kinyitni a két, egymással ellentétes arcú Ianus templomát. És noha a tanítás szelei elszabadultak, s mind egymást kergetik a földön⁵⁸ – ha egyszer az Igazság kint van a mezőn, akkor jogtalanságot követünk el, ha engedélyeztetéssel és tilalmakkal vonjuk kétségbe erejét. Birkózzék meg ő a Hamissággal; ki hallott olyat, hogy valaha is az Igazság maradt alul egy szabad és nyílt összecsapásban? Az ő cáfolata némít el a legjobban és legbiztosabban. Aki hallja, hogy mennyit imádkozunk a világosságért, és azért, hogy tisztább tudás érkezzék közénk, azt gondolná, hogy a genfi egyházfegyelmen túl mást is be kell vezetnünk, olyasmit, amit már a mi kezünkhez igazítva terveztek és készítettek. Amikor azonban az áhított új fény ránk ragyog, akkor vannak, akik irigykednek és tiltakoznak, ha elsőként nem az ő ablakukon süt be. Miféle együttműködés az, hogy miközben a bölcs ember arra buzdít, hogy legyünk szorgalmasak, keressük a bölcsességet, mint rejtett kincset,⁵⁹ reggel és este, a másik parancs arra kötelez, hogy csak azt tudjuk, amit a törvény mond? Ha az ember a tudás mélyeséges bányáiban a legkeményebb munkával fáradozott, fölismeréseit teljes fegyverzetbe öltöztette, föl sorakoztatta érveit, mintha csatasorba állítaná őket, szétszórta és legyőzte az útját álló összes ellenvetést; nyílt síkra hívja ki ellenfelét, fölajánlja neki a kedvezőbb szél- és napjárást, ha kívánja, csak az érvek csapásaival döntsék el a vitát – ha ellenfelei ekkor elrejtőznek, lest állítanak, leszűkítik az engedélyezés hidját, melyen a kihívónak át kell kelnie: mindez meglehetősen érdem a katonáskodásban, az Igazság csatáiban azonban nem más, mint gyöngeség és gyávaság.

Mert ki ne tudná, hogy az Igazság ereje szinte a Mindenhatóéval ér föl? Győzelméhez nem szükséges sem előrelátás, sem haditerv, sem engedélyek; ezek azok a cselek és védőeszközök, melyeket a tévelygés alkalmaz az ő erejével szemben. De adjunk csak neki teret, ne kötözzük meg álmában, mert akkor nem az igazat mondja, ahogy az öreg Próteusz tette, aki csak akkor

⁵⁷ Robert Greville, Brooke bárója (1607–1643), a parlamenti párt hadseregének tábornoka volt. Az alább említett, 1641-ben írt könyvének címe: *A Discourse Opening the Nature of that Episcopacie Which is Exercised in England*.

⁵⁸ Vö. Ef 4,14.

⁵⁹ Péld 2,3–4.

mondott jóslatokat, mikor elfogták és megkötötték,⁶⁰ hanem inkább fölvesz mindenféle alakot, a sajátját kivéve, és talán a hangját is az alkalomhoz illően megváltoztatja, miként Mikeás tette Ácháb előtt, amíg nem kényszerítik esküvel a saját formájába.⁶¹ De az sem lehetetlen, hogy egy-nél több alakja van. Különben hogyan lehetne, hogy egész sor közömbös dologban az Igazság állhat ezen vagy azon az oldalon anélkül, hogy magától különbözne? Másként mi egyéb volna azoknak az adósleveleknek az eltörlése, a keresztre szögezett kézírás, mint múltó árnyék;⁶² mitől jelentős szerzemény az a keresztény szabadság, amellyel Pál oly gyakran büszkélkedik? Az ő tanítása, hogy aki eszik és aki nem, aki megtart egy ünnepet és aki nem, egyformán az Úrért teheti. Hány egyéb dolgot tűrhetnénk el békével és bízhatnánk a lelkiismeretre, ha meg lenne bennünk az irgalom, és nem az lenne képmutatásunk fő bástyája, hogy folyton ítélkezünk egymás fölött?

Mégis attól félek, a külsődleges alkalmazkodás vasigája szolgálélyeget hagyott nyakunkon, és a vászonba öltöztetett jólneveltség szelleme tovább kísért köztünk. Megbotránkozunk és fölháborodunk, ha a látható gyülekezetek egyike a legkisebb mértékben is különbözik a másiktól, jóllehet nem alapvető dolgokban. Az elnyomásban való buzgalmunkban pedig, és mert késlekedünk visszaszerezni a szokás markából a szolgáorbba vetett igazságmorzsákat, azzal nem törődünk, hogy az igazságot elkülönítjük az igazságtól: pedig ez minden közül a legerősebb szakadás és bomlás. Nem látjuk, hogy miközben továbbra is minden eszközzel fönntartjuk a merev külső formákat, hamarosan ismét a szabálykövetés vaskos ostobaságának vermébe eshetünk, abba, hogy az egymáshoz erőltetett és összekötözött fát, szénát és szalmát⁶³ mereven és élettelelenül összetapasztjuk – ami nagyobb lépés az Egyház hirtelen visszafejlődése felé, mint az apró szakadások számos kis csoportja.

Nem mintha jó véleménnyel volnék minden könnyelmű szétválásról, s azt sem gondolom, hogy az Egyházban mindennek aranyból, ezüzből és drágakőből kell lennie: az ember nem képes elválasztani a búzát a konkolytól, a jó halat a többi ivadéktól;⁶⁴ ez az angyalok feladata, a halandó dolgok végeztével. De ha nem gondolhatja mindenki ugyanazt – márpedig ki látja úgy, hogy ugyanazt kellene gondolniuk? –, kétségtelenül az az egészségesebb, okosabb és keresztényibb, ha sokakat elviselünk, mintha mindenkit kényszerítünk. Nem a pápistaság eltűrésére gondolok, nem is a nyílt babonáságéra: ahogy ez kiirt minden vallást és polgári felsőbbséget, úgy kell őt magát is kiirtanunk, föltéve persze, hogy minden irgalmas és jóindulatú eszközt fölhasználtunk arra, hogy megnyerjük és visszaszerezzük a gyöngéket és a tévútra vezetetteket. S ami istentelen vagy tisztán gonosz, akár a hit, akár az erkölcs ellenében, azt semmilyen törvény sem engedélyezheti, hacsak nem akarja önmagát törvényen kívül helyezni. A szomszédok

⁶⁰ Próteusz a görög mitológiában jóstehetiséggel bíró, alakját könnyen változtató tengeristen. Milton az *Elvesztett Paradicsom* III. énekében (603–606) a bölcsek kövének keresését hasonlítja Próteusz eredeti formájába való viszkakényszerítéséhez.

⁶¹ 1Kir 22,5–23.

⁶² Vö. Kol 2,14. Az angolban szereplő *ordinance* kifejezés (a magyar fordításokban: „adóslevél”) a rendeletekre is utal (1. pl. Kol 2,20).

⁶³ 1Kor 3,12.

⁶⁴ Mt 13,24–30, 13,36–42, 13,47–50.

közti különbségek vagy inkább kisebb eltérések azonban, amelyekről beszélek, akár a tanítás, akár a fegyelem valamely kérdésében, bármennyi legyen is belőlük, nem szakítják szét szükségszerűen a lélek egységét, amíg képesek vagyunk fölfedezni magunk közt a béke kötelékét.⁶⁵

S ha mindeközben valaki úgy ír és nyújt segítő kezét a lassan mozduló Reformációnak, amin fáradozunk, hogy az Igazság másokat megelőzve őhozzá szól, vagy legalábbis így gondolja – akkor ki változtatott minket jezsuitákká, hogy azzal háborgassuk ezt az embert, hogy engedélyt kell kérnie ennek az értékes dolognak a megtételéhez? Nem is gondolunk arra, hogy ha tiltásra kerül a sor, semmit sem fogunk valószínűbben betiltani, mint éppen az igazságot; annak első megjelenése szemünkben, melyet az előítélet és a megszokás vizenyőssé tett és elhomályosított, sokkal kevésbé látványos és tetszetős, mint számos tévedésé, különösen ha a személy, akitől származik – mint sok nagy ember – ránézésre csenevész és jelentéktelen. És mit beszélnek nekünk öntelten az új véleményekről, mikor éppen az ő véleményük – azaz hogy csak azt hallgassuk meg, ami önekik tetszik – a legrosszabb és legújabb vélekedés mind közül; éppen ez a fő oka, hogy burjánzanak a szekták és szakadárak, az igaz tudást pedig távol tartják tőlünk. De emellett még egy nagyobb veszély is van ebben. Amikor ugyanis Isten erős és egészséges rengésekkel ráz meg egy királyságot, hogy egészében megújítsa,⁶⁶ bizony igaz, hogy a sok szakadár és tévtanító ilyenkor a legbuzgóbb a csábításban; de még inkább igaz az, hogy Isten ritka tehetségű és a közönséges iparkodásnál többre képes embereket hív meg a maga munkájára, nemcsak hogy visszatekintsenek és kijavítsák, amit eddig tanítottak, hanem hogy tovább haladjanak és újabb, megvilágosodott lépéseket tegyenek az igazság fölfedezése felé. Mert ez a rendje annak, ahogy Isten megvilágosítja az ő Egyházát: sugarait fokozatosan bocsátja ki és osztja szét, hogy földi szemeink a lehető legjobban elviselhessék.

Isten pedig nem jelöli ki és határozza meg, hogy hol és honnét kell meghallanunk választottai szavát – mert ő nem úgy lát, ahogy az ember, s nem úgy választ, ahogy az ember –, hogy ne kössük magunkat ismét megszabott helyekhez és gyűlésekhez, s a külső, emberektől érkező hivatáshoz, hitünket egyszer az öreg Tanácsházba, másszor a Westminsteri Kápolnába vetve. Hiszen akárhány hang szólaljon is meg ott, a pusztá meggyőződés s a türelmes tanítás irtalma híján az ott szentesítendő hit és vallás egésze sem elegendő, hogy megenyhítse a lelkiismeret legkisebb sebtét, hogy oktassa a legközönségesebb keresztényt, aki a Lélekben kíván járni, nem pedig az emberi bizakodás betűjével.⁶⁷ Még akkor sem elegendő, ha maga VII. Henrik, akit a hűbéresei kriptái vesznek körül, kölcsönadná nekik a holtak hangját, hogy földuzzassza számukat.

Ha pedig tévedésben vannak azok, akik a legfőbb szakadároknak látszanak, mi tart vissza bennünket – a saját lustaságunkon, önféjűségünkön s a jó ügybe vetett bizodalunk hiányán kívül – attól, hogy jóindulatúan találkozzunk velük, ugyanígy utasítsuk el a tévedéseiket, hogy vitázzunk és alaposan megvizsgáljuk a kérdést az elfogulatlan és eleven hallgatóság körében – ha nem is az ő kedvükért, akkor a sajátunkért? Mindenki, aki belekóstolt már a tudományba, elismeri majd, hogy milyen sokféleképpen vehetjük hasznát azoknak, akik nem elégedvén meg az elavult receptekkel, képesek új álláspontokat kidolgozni, és újtukra indítani. S még ha olyanok

⁶⁵ Ef 4,1–3.

⁶⁶ Vö. Ag 2,6–9.

⁶⁷ Vö. 2Kor 3,1–6.

volnának is, mint lábunkon a hamu és a por, amíg ezáltal mégis csiszolják és fényesítik az Igazság fegyverzetét, akkor már csak erre tekintettel sem kellene őket minden további nélkül elvetni. Ha viszont azok közé tartoznak, akiket Isten kifejezetten a mostani idők hasznára látott el kiemelkedő és bőséges ajándékokkal, talán nem a papok és nem is a farizeusok közül, mi pedig az elhamarkodott buzgalom sietségében nem teszünk különbséget, hanem elhatározzuk, hogy elhallgattatjuk őket, mert attól félünk, hogy új és veszedelmes véleményekkel érkeznek, hiszen szokás szerint már az előtt megítéljük őket, hogy megértenénk – akkor bizony jaj nekünk, ha úgy gondoljuk, hogy ezzel az Evangéliumot óvjuk, noha magunk bizonyulunk az üldözőinek.

E Parlament kezdete óta nem kevesen voltak a presbitériumból és máshonnan is, akik engedélyzetlen könyveikkel, az *Imprimaturt* figyelembe nem véve, elsőként törték meg a szívünket borító háromszoros jeget, s tanították az embereket, hogy hogyan lássák meg a napvilágot. Remélem, hogy egyikük sem volt azok közt, akik Önöket arról győzködték, hogy újítsák meg rajtunk e köteléket, melynek semmibe vételével ők maguk oly sok jót cselekedtek. De ha nem elegendő sem Mózesnek az ifjú Józsuéhoz címzett intése,⁶⁸ sem az ellenkező parancs, amelyet a mi Megváltónk adott az ifjú Jánosnak, aki olyan lelkesen tiltotta volna azok tevékenységét, akikről úgy gondolta, hogy nincs engedélyük,⁶⁹ hogy figyelmeztesse a mi véneinket, türelmetlenségük a tiltás terén mennyire elfogadhatatlan Isten számára, s az sem, hogy emlékeznek, mi-féle gonosz terjengett az Egyházban ezen engedélyezési rendszer révén, és hogy milyen jó dolgot kezdtek ők maguk annak megszegésével; hanem meggyőzik Önöket, és végrehajtják rajtunk az Inkvizíció leginkább dominikánusokhoz illő részét, s már egy lábbal abban a kengyelben vannak, amelynek oly nagy szerepe van az elnyomásban – akkor bizony nem volna méltánytalan, ha legelőször magukat az elhallgattatókat hallgattatnánk el, akiket helyzetük megváltozása fölfuvalkodottabbá tett, mint amennyi bölcsességre a nehéz idők legutóbbi tapasztalatai révén szert tettek.

Ami pedig a nyomtatás szabályozását illeti, senki se gondolja, hogy jobb megoldást tud javasolni Önöknek, mint amit Önök az ezt éppen megelőző rendeletükben bevezettek, hogy bármely könyvet csak akkor lehet kinyomtatni, ha a nyomdász és a szerző nevét, vagy legalább a nyomdászét, nyilvántartásba vették. Azok esetében, amelyek nem így jelennek meg, ha ártalmasnak és rágalmazónak találtnak, a tűz és az ítéletvégrehajtó lesz a leggyorsabb és a leghatékonyabb orvosság, amivel az ember elővigyázatossága élhet. Ez a hamisítatlan spanyol könyvengedélyezési rendszer viszont, ha helyesen mondtam, hamarosan maga bizonyul majd teljességgel engedély nélküli könyvnek; a Csillagkamara egyik hasonló célú rendeletének a pontos mása volt ez, amelyet pont azokban az időkben alkottak, amikor az említett törvényszék véghez vitte azokat a kegyes cselekedeteit, amelyek miatt most Luciferrel együtt zuhant le a csillagokból.⁷⁰ Ennek alapján sejthetik, hogy milyen politikai előrelátás, a nép mi-féle szeretete, a vallás vagy a jó erkölcsök milyen ápolása játszott szerepet a kidolgozásában, jöllehet egyedülálló képmutatással úgy tett, mintha jó magaviseletük alapján ítélné meg a könyveket. Hogy aztán miként kerekedett fölül az Önök korábban hozott, jól megalkotott rendeletén – hogyha

⁶⁸ Szám 11,24–29.

⁶⁹ Lk 9,49–50.

⁷⁰ Milton a Csillagkamara (*Star Chamber*) egy 1637-es rendeletére utal. A Kamarát 1641-ben törvénnyel szüntették meg.

hihetünk azoknak az embereknek, akiknek a foglalkozásukból fakadóan a legtöbbet kell vizsgálniuk, attól kell tartanunk, hogy benne volt egyes korábbi könyvárusítási engedélyesek és monopóliumbirtokosok csalása. Ezek azzal az ürüggyel, hogy társaságuk szegényebb tagjait védik a kismizmizéstől, és hogy mindenki megtarthassa valamennyi kiadás jogát (ennek ellenzésétől Isten őrizzen), mindenféle színes álcákat hoztak a Házba, amelyek valóban csupán álcák voltak, s nem szolgáltak egyébre, mint hogy szomszédaik fölött hatalmaskodjanak velük: olyan emberek fölött, akik így nem munkálkodhatnak egy tisztas foglalkozásban, melynek a műveltség a lekötelezettje, s ezért más emberek hűbéreseivé kell válniuk. Mások közülük, úgylehet, más célt kívántak elérni azzal, hogy kérelmükkel kieszközlik ezt a rendeletet: hogy hatalmat kapván a kezükbe, a rosszindulatú könyvek könnyebben szökhessenek külföldre – amint a végeredmény is mutatja.

Én azonban nem értek a kereskedelem ilyen szofizmáihoz és cáfolataihoz. Tudom, hogy egy jó és egy rossz kormányzatban szinte egyformán megvannak a hibák; hiszen melyik előljárót ne lehetne féltetjékoztatni, s ez annál könnyebben megtörténik, ha a nyomtatás szabadságát kevesek hatalmává szűkítjük. De hogy valaki készségesen és gyorsan orvosolja, amit elhibázt, és a legmagasabb tisztségben is többre tartson egy közönséges figyelmeztetést, mint mások a bőséges kenőpénzt, az olyan erény (tisztelt Lordok és Közrendek!), ami az Önök legmagasztosabb cselekedeteinek felel meg, s ami csak a legnagyobb és legbölcsebb emberek sajátja.

FORDÍTOTTA ÉS A JEGYZETEKET KÉSZÍTETTE:
KÖNCZÖL MIKLÓS